

Соціологічні дослідження в шкільному колективі: функції, методи, організація проведення та інтерпретація результатів

(Методичний посібник для педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів)

УДК 37.013.78
ББК 60.55.55
С 69

Рецензенти:

Войналович В.А., доктор політичних наук, професор
Гулеватий А.А., кандидат психологічних наук, доцент
Ковальська О.П., кандидат педагогічних наук

Рекомендовано до друку

рішенням науково-методичної ради Хмельницького ОІППО
(протокол № 6 від 27 грудня 2016 р.)

Соціологічні дослідження в шкільному колективі: функції, методи, організація проведення та інтерпретація результатів : Методичний посібник для педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів / Уклад. С.В. Білошицький, С.С. Мітягіна. – Хмельницький, 2016. – 93 с.

Посібник демонструє потенціал використання соціології в навчально-виховному процесі та менеджменті загальноосвітнього навчального закладу. У методичних поясненнях відображено інструментарій проведення соціологічних досліджень, наведено приклади оформлення анкет тощо.

Посібник розрахований на педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, науковців, аспірантів і студентів різних гуманітарних спеціальностей, які здійснюють педагогіко-соціологічні та соціально-психологічні дослідження шкільних колективів.

УДК 37.013.78
ББК 60.55.55

© Білошицький С.В., Мітягіна С.С., 2016
© Хмельницький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, 2016

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	5
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПОСІБНИКА	7
СОЦІОЛОГІЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ. АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ	8
СПЕЦИФІКА СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОСВІТІ	14
Тематичні блоки соціологічного дослідження в школі	15
Проблематика соціологічних досліджень у школі	16
ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	21
Етапи соціологічного дослідження	21
Програма соціологічного дослідження	22
Робочий план соціологічного дослідження	24
МЕТОДИ ЗБОРУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	27
Метод опитування	27
Деякі поради щодо складання анкет	30
Види запитань в опитувальних методах збору соціологічної інформації	32
Поведінка дослідника під час опитування	41
Тестові методики соціологічних досліджень	44
Соціометричні методики	46
Соціологічне спостереження	51
Соціологічний експеримент	52
Метод аналізу документів	56
ОБРОБКА І АНАЛІЗ СОЦІОЛОГІЧНОЇ	62

ІНФОРМАЦІЇ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 66

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО
ОПРАЦЮВАННЯ 68

ДОДАТКИ 71

Витяг із Кодексу професійної етики соціолога 71

Матеріали опитування «Ціннісні орієнтації та ціннісне ставлення учнівської молоді до світу» 73

Опорні конспекти на допомогу соціологу-початківцю 84

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА
РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ 92

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Стрімкі зміни, яких зазнають українське суспільство в цілому й освітня галузь зокрема, вимагають перегляду традиційних форм співпраці між керівними, педагогічними кадрами, учнями та їхніми батьками – між школою як надавачом освітніх послуг та суспільством як їх замовником. Однією з форм такої співпраці можуть стати соціологічні дослідження в освітянському середовищі.

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», підготовленій Національною академією педагогічних наук України до 25-річчя Незалежності, зазначається, що дослідження стану громадської думки є важливою умовою успішного здійснення перетворень у галузі освіти.

На переконання розробників документу, «для забезпечення найширшої суспільної підтримки освітніх реформ має бути створена дієва система вивчення та врахування громадської думки з питань освіти, до розбудови якої готова долучитись НАПН України».

З огляду на вимогу Міністерства освіти і науки України забезпечити в новій школі режим ефективного партнерства між учнем, учителем і батьками та здійснити орієнтацію педагогічного процесу на потребу учня, оволодіння педагогічними працівниками методами соціологічного дослідження перетворюється на одне з пріоритетних завдань сучасної системи освіти. До того ж, як зазначили розробники концептуальної стратегії «Нова школа. Простір освітніх можливостей», у сучасній школі «збільшується цифровий розрив між учителем і учнем. Багато педагогів ще не вміють досліджувати проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з великими масивами даних, робити і презентувати висновки, спільно працювати он-лайн у навчальних, соціальних та наукових проектах тощо».

Хоча соціологія освіти не є ультрановим явищем, науково-методичних матеріалів, присвячених її прикладним аспектам, на жаль, доволі мало. Багатий досвід спілкування з освітянами з різних куточків Хмельниччини красномовно свідчить про розуміння ними актуальності впровадження соціологічних досліджень у шкільну практику та готовність і бажання опікуватися цим напрямком роботи. Водночас переважна більшість педагогів не володіє знаннями і вміннями, необхідними для забезпечення коректності й ефективності таких досліджень у школі.

Даний посібник є відповіддю на численні прохання вчителів, педагогів-організаторів, соціальних педагогів, шкільних психологів створити нескладний за змістом і формою довідник з питань соціології з акцентом на її прикладних аспектах.

Посібник демонструє потенціал використання соціології в навчально-виховному процесі та менеджменті загальноосвітнього навчального закладу. Наведена в ньому характеристика методології та методики проведення соціологічних досліджень дасть змогу педагогічним працівникам вивчати й аналізувати проблеми, пов'язані з функціонуванням шкільних колективів.

Теоретичний матеріал подано стисло та без надмірного вживання вузькоспеціальної термінології. Пояснення супроводжуються прикладами.

У книзі використано матеріали науковців, практиків, напрацювання Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, авторські розробки укладачів даного посібника.

Посібник розрахований на педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, науковців, аспірантів і студентів різних гуманітарних спеціальностей, які здійснюють педагогіко-соціологічні та соціально-психологічні дослідження шкільних колективів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПОСІБНИКА

Читачі можуть обрати різні способи використання даного посібника в залежності від їхніх цілей та рівня обізнаності з питань соціології освіти.

Педагогам, які лише починають відкривати для себе дану сферу, варто опановувати матеріал поступово, у тій логічній послідовності, яка задана укладачами посібника. Після ознайомлення з матеріалом кожної глави бажано закріплювати й перевіряти свої знання, користуючись завданнями для самостійного опрацювання та питаннями для самоконтролю, що містяться в посібнику.

Для осіб, котрі вже мають певні знання з соціології освіти або навіть деякий досвід, даний посібник може служити довідником з окремих питань, які їх цікавлять. Крім того, для перевірки власних знань та тренування практичних навичок їм буде корисно звернутися до завдань для самостійного опрацювання та питань для самоконтролю, що містяться в посібнику.

Особливий інтерес даний посібник може становити для навчальних закладів, де планується проведення власних соціологічних досліджень та ведеться відповідна підготовка педагогічного колективу. Дана методична розробка може служити основним навчальним матеріалом для серії групових занять. Наявність питань для самоконтролю та завдань для самостійного опрацювання (практичних вправ) дозволить урізноманітнити форми навчальної роботи.

СОЦІОЛОГІЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ. АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ

Гуманізація української освіти, реалізація особистісно орієнтованих виховання і навчання, демократизація стилю управління освітнім закладом вимагають всебічного, глибокого наукового аналізу, ґрунтовної діагностики, прогнозування цілісного педагогічного процесу.

Удосконалювання освітнього процесу значною мірою залежить від кінцевих результатів вивчення суспільної думки учнів, учителів, батьків щодо актуальних проблем навчання та виховання. З'явилася потреба в організації і проведенні адаптованих до шкільних умов цілеспрямованих, систематичних соціологічних досліджень за наступними аспектами: стан, ефективність та дієвість інноваційної роботи в школі; результативність методичної роботи; якість викладання; робота з батьками; здоров'я учнів; відвідуваність занять; успішність навчання; взаємодія школи із соціальним середовищем та ін.

Результати соціологічних досліджень мають забезпечувати вчителів, керівників шкіл і органів управління освітою якісною інформацією, необхідною для прийняття рішень щодо внесення коректив у педагогічний процес.

Усвідомлення цього з боку керівництва освітньою галуззю знайшло відображення в нормативно-правовій базі. Зокрема в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено, що одним із основних завдань є забезпечення економічних і соціальних гарантій педагогічним працівникам системи освіти, підвищення їхнього соціального статусу, престижу педагогічної професії, створення умов для професійного вдосконалення і творчості.

Реалізація зазначених завдань, розробка відповідних стратегічних планів на національному і регіональному рівнях можливі лише за умови аналізу ситуації, що склалася в галузі освіти сьогодні. Потужним засобом вивчення ситуації, а також настроїв, очікувань, побоювань педагогів, учнівської молоді, батьківської громадськості є соціологічні дослідження в освітянському середовищі. Їхня актуальність і важливість була засвідчена ще у 2001 році Указом Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» (від 25 квітня 2001 року, № 275/2001), у якому, зокрема, піднімалося питання про створення соціологічних служб у навчальних закладах.

Кого це стосується? Варто нагадати, що згідно наказу Міністерства освіти і науки України № 665 від 01.06.2013 «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» директори загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів та їхні заступники з виховної роботи мають знати основи соціології.

Ці знання та навички Міністерство освіти і науки відносить до професійної компетентності педагогічних працівників: вони мають дозволити керівникам навчальних закладів удосконалювати технології педагогічної діагностики за допомогою використання таких методів соціологічних досліджень, як опитування, індивідуальні та групові інтерв'ю.

Реалізація цих завдань вимагає підвищення рівня соціологічної культури учасників навчально-виховного процесу і, відповідно, активізації розвитку методик соціологічних досліджень у шкільних колективах. Принципово важливим залишається завдання здійснення ревізії науково-методичної спадщини, присвяченої

використанню соціологічного інструментарію при аналізі педагогічних проблем шкільних колективів.

Що варто прочитати? Проблема підвищення ефективності педагогічних досліджень за рахунок застосування соціологічного інструментарію відображена в працях Ю. Бабанського, Г. Воробйова, В. Краєвського, В. Піскунова, В. Фадєєва та інших. У роботах С. Щеглової, Т. Сидорової, О. Коротаєвої, М. Лопатіної піднімається питання про можливість застосування соціологічних опитувань у конкретній освітній установі. Проблемам соціології освіти, соціології виховання, педагогічної соціології, соціальної педагогіки присвячені дослідження Г. Зборовського, Л. Когана, І. Кона, В. Лисовського, М. Руткевича, В. Риндак, В. Турченко, Ф. Філіппова, Л. Шарової, О. Якуби та інших.

У низці праць висвітлюються питання методології, методики, методів, програм соціологічних досліджень проблем взаємозв'язків системи освіти із суспільством. Зокрема В. Андреєнков, О. Маслова розглядають особливості збору інформації в соціологічних дослідженнях. В. Гречихін, А. Здравомислов описують методику, техніку, процедуру соціологічних досліджень. І. Філіппова розкриває методику соціально-педагогічних досліджень проблем виховання.

У дослідженнях проблем професійної підготовки майбутнього вчителя Т. Ахаян, М. Гаріпов, Л. Давидова, Л. Леонова, С. Матушкін, П. Чернєцов та інші вчені відзначають необхідність систематичного вивчення педагогом особистості учня, його діяльності, усього освітнього процесу із використанням соціологічних методик.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених у цілому розгляду проблем методики, техніки, методів соціологічних досліджень у

різних сферах, дотепер відсутні роботи, спрямовані на визначення ролі соціологічних досліджень у загальноосвітній школі та підготовці вчителя (шкільного соціолога) до організації і проведення таких досліджень.

Чого потребують педагоги?

Як зазначалося раніше, ефективність впливу результатів соціологічних досліджень у загальноосвітній школі на цілісний педагогічний процес значною мірою визначається підготовленістю вчителя до організації та проведення таких розвідок.

Виходячи з результатів досліджень, проведених у Хмельницькому ОППО, спостережень за діяльністю вчителів, керівників шкіл, органів управління освітою, легко дійти висновку про те, що вони, відчувачи гостру потребу в змінах, часто мають складнощі при виборі конкретних методів соціологічних досліджень педагогічного процесу, не володіють знаннями щодо технології їх організації та проведення.

Аналіз діяльності педагогів-практиків показує, що вони недостатньо підготовлені до організації і проведення соціологічних досліджень у школі. Це обумовлено тим, що, по-перше, методи соціологічного дослідження недостатньо повно відображені в Державному освітньому стандарті, а по-друге, соціологія, частиною якої виступає конкретно-соціологічне дослідження, не є обов'язковою дисципліною в педагогічних вищих навчальних закладах.

Слід наголосити, що загальноприйнятий у соціології підхід щодо використання соцдосліджень для вивчення системи освіти в цілому не дає достатньої інформації для конкретної школи. Зі сказаного випливає ідея необхідності систематичної, безперервної організації соціологічних досліджень у загальноосвітніх закладах, надання їм особливого статусу. Йдеться про соціологічні розвідки в школі, які відіграють особливу роль у цілісному

педагогічному процесі та є відмінними від традиційних соціологічних досліджень. Ці відмінності проявляються в обмеженості сфери проведення досліджень та використання всього арсеналу методів прикладної соціології, у цільових настановах, у складі респондентів, в особливій організації шкільного життя, у необхідності залучення до таких досліджень батьків учнів тощо.

Що це? Сучасне розуміння соціологічного дослідження в школі означає систему логічно послідовних методичних і організаційно-технічних процедур, спрямованих на отримання достовірних даних про цілісний педагогічний процес для наступного використання їх з метою вдосконалювання освітнього процесу, вивчення суспільної думки вчителів, учнів, батьків, надання науково обґрунтованих рекомендацій органам управління освітою щодо організації корегувальної роботи в школі.

Навіщо? Соціологічні дослідження в освітньому закладі покликані розв'язати протиріччя між постановкою нових цілей виховання та відсутністю даних про цільові орієнтації учнів і їхніх батьків; між необхідністю прогнозу розвитку системи шкільної освіти й відсутністю методики соціологічного дослідження, адаптованої до шкільних умов; між зростанням інтересу суспільства до проблем освіти та відсутністю значної і доступної інформації про ставлення вчителів, учнів, батьків до змін, що відбуваються; між необхідністю особистісно орієнтованої освіти і відсутністю зворотного зв'язку між управлінцями та громадськістю.

Хто має проводити? Цілком зрозуміло, що соціологічні дослідження в школі повинні проводитись педагогами, які пройшли спеціальну підготовку у вищому навчальному закладі, у процесі післядипломної освіти або в рамках

самоосвіти. У перспективі є бажаним введення в штатний розпис навчальних закладів посади соціолога.

Шкільний соціолог або вчитель чи інший педагогічний працівник, на якого покладено цей обов'язок, повинен, передусім, знати: методи соціологічних досліджень, основні нормативні документи щодо організації соціологічних досліджень, етичні норми соціологічної діяльності.

Основними обов'язками шкільного соціолога (або іншого педагогічного працівника, який опікується даним напрямком роботи) повинні бути:

- систематизований збір соціологічної інформації з актуальних педагогічних проблем;
- аналіз і прогноз розвитку соціальних процесів у педагогічному, учнівському колективах;
- розробка програм, інструментарію та інших матеріалів соціологічних досліджень;
- організація і проведення досліджень, удосконалювання методики і техніки організації і проведення досліджень;
- накопичення педагогіко-соціологічної інформації тощо.

Подальше вивчення проблеми соціологічних досліджень у загальноосвітній школі, безумовно, має широкі перспективи. Слід продовжити і роботу над формуванням у педагогів умінь і навичок організації та проведення досліджень у своїх навчальних закладах. Важливим є і створення соціологічних лабораторій (або служб) на базі інноваційних навчальних закладів з метою проведення систематичних досліджень цілісного педагогічного процесу в ЗНЗ.

СПЕЦИФІКА СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОСВІТІ

Укладачі даного посібника виходили з того, що соціологічні дослідження, проведені в освітніх установах, мають загальні, характерні для всіх соціологічних досліджень, ознаки незалежно від об'єкта вивчення. Разом з тим дослідження, що проводяться педагогами в освітніх закладах, мають низку особливостей, які відрізняють їх від усіх видів соціологічних розвідок. Вони полягають у наступному:

- в обмеженості сфери проведення досліджень: об'єктом вивчення є цілісний педагогічний процес, а основними предметами виступають відносини, що складаються в педагогічних колективах, проблеми навчання і виховання;

- у цільових настановах досліджень: такі розвідки спрямовані на установку певного педагогічного факту та вимагають подальшої корегувальної роботи, спрямованої на удосконалювання педагогічного процесу;

- у певній обмеженості використання всього арсеналу методів прикладної соціології: як показує практика, для педагога найзручнішим (але не єдино можливим) є застосування методу анкетування);

- в особливій організації шкільного життя, яка передбачає інтеграцію дослідження в систему навчально-виховної діяльності;

- у недостатньо високому рівні соціологічної культури значної частини учнів та їхніх батьків, що припускає певне зниження вимог до організації досліджень при одночасному проведенні просвітницької роботи, спрямованої на підвищення рівня соціологічної грамотності.

Тематичні блоки соціологічного дослідження в школі

Вибір критеріїв і параметрів соціологічного дослідження залежно від цілей і завдань дозволяє згрупувати їх у тематичні блоки: педагогічний, соціальний і управлінський.

NB!

Не існує універсальних тем! Напрямок дослідження має обиратися в залежності від потреб конкретної школи, конкретного класу.

Педагогічний блок передбачає аналіз результатів діяльності педагогічних колективів у навчанні та вихованні учнів, у формуванні в них мотивації до професійної діяльності й вирішення актуальних проблем у системі реальних соціально-економічних відносин.

Соціальний блок відображає адекватність функціонування системи освіти вимогам суспільства, яка характеризується ставленням різних учасників навчально-виховного процесу до своєї школи та різних соціальних феноменів, супутніх освітньому процесу.

Управлінський блок передбачає відстеження ефективності управління навчальним закладом з боку офіційного керівництва, органів учнівського самоврядування, батьківських комітетів і профспілкових організацій.

Отримані педагогами та адміністрацією школи у ході дослідження дані можуть використовуватися при аналізі навчально-виховного процесу, організації методичної роботи, прийнятті управлінських рішень і доборі педагогічних кадрів. Результати досліджень можуть служити для дирекції навчального закладу підґрунтям при плануванні діяльності з організації методичної роботи із

класними керівниками, роботи з учнями, взаємодії з батьківським активом тощо.

Соціологічні дослідження можна використовувати в діяльності класних керівників і вчителів-предметників при плануванні навчально-виховної роботи з класом, при виборі форм і методів роботи з класним колективом з урахуванням його соціальної структури та психологічних особливостей.

Проблематика соціологічних досліджень у школі

Спектр соціологічних досліджень, які можуть проводитись у шкільному середовищі, є досить широким і різнобічним. Це різноманіття визначається, по-перше, складом об'єктів дослідження (окремий клас, класна паралель, школа, учительський колектив, батьківський загал тощо); по-друге, вибором проблем, які планується розглянути в процесі дослідження конкретного об'єкта; по-третє, комплектом ознак, що описують кожну з обраних проблем, і змістом висунутих гіпотез; по-четверте, складом респондентів (учителі, батьки, діти, керівники освітніх установ тощо.); формою презентації результатів.

При всьому різноманітті варіантів кожне дослідження має як автономний компонент, так і загальну складову. Автономність визначається в основному унікальністю проблем і змістом гіпотез, а спільність досягається за рахунок формування однакової вибірки респондентів, повторюваності ознак, часткового або повного використання одного інструментарію.

Розглянемо приклади того, які аспекти, проблеми можна обирати для вивчення, якщо об'єктом дослідження є окремо взята школа.

Зрозуміло, що варіантів таких досліджень може бути багато, і запропонований набір проблем не претендує на універсальність.

Проблема 1: **ступінь відповідності освітніх послуг запитам і** **очікуванням батьків**

У ході дослідження необхідно:

- одержати цілісне уявлення про школу на основі порівняльного аналізу думок учителів, учнів і батьків щодо задоволеності станом функціонування школи та перспективами її розвитку;
- виявити оцінку різних сторін організації навчального процесу та ступінь задоволеності батьків учнів основними сторонами діяльності школи, якістю і кількістю освітніх послуг;
- визначити ступінь комфортності перебування учнів у школі, визначити емоційний стан учнів під час освітнього процесу.

Проблема 2: **рівень соціалізації дітей**

Досліджуються такі аспекти, як:

- рівень мотивації дітей до навчання, наявність у них інтересу до окремих предметів і ступінь його реалізації;
- інтегрованість учня в зовнішнє середовище та його уміння діяти;
- оцінка можливості для учня виявити свій творчий потенціал;
- ступінь реалізації школою життєво значущих планів і ціннісних орієнтацій старшокласників;
- ступінь впливу на дітей різних факторів соціального оточення;

- місце школи у формуванні особистості дитини;
- рівень відповідності особистісних і професійних якостей учителів побажанням учнів і батьків.

Проблема 3: **оцінка загального** **соціально-психологічного клімату в школі**

Оцінка дається всіма категоріями респондентів – педагогами, учнями, батьками та адміністрацією. Досліджуються:

- стан взаємин між педагогами (на міжособистісному і професійному рівнях);
- стан взаємин між учителями і дітьми (на уроках та у позаурочний час);
- стан взаємин між учнями, школою та батьками;
- рівень сформованості класних колективів (згуртованість, готовність надати допомогу один одному, самовідчуття кожної дитини у своєму класі);
- дотримання принципів взаємодії школи з батьками.

Проблема 4: **оцінка соціокультурної ситуації в школі**

У рамках дослідження:

- надається оцінка діяльності школи щодо розвитку загальнокультурного кругозору учнів;
- визначається якість організації дозвілля учнів (у період навчання та під час канікул);
- перевіряється наявність / визначається якість спеціальних навчальних програм із загальнокультурного та естетичного виховання (історія мистецтв, історія культури, гуртки та факультативи з культури поведінки, етики, естетики тощо);
- визначається якість / ефективність соціокультурних

заходів, що проводяться в школі;

– виявляється наявність негативних явищ у шкільному середовищі та здійснюється їх аналіз.

Проблема 5: стан інноваційної діяльності в школі

У ході дослідження вивчаються:

– ступінь участі вчителів в інноваційній діяльності школи;

– рівномірність розподілу зусиль по різних об'єктах інноваційної діяльності (зміст навчальних дисциплін, виховна діяльність тощо);

– вплив керівництва школи на інноваційну діяльність (управління, підтримка);

– ступінь реалізації інновацій.

Проблема 6: професійна діяльність учителів

Увага дослідників зосереджується на наступних аспектах:

– уявлення вчителів про систему шкільної освіти та значимість своєї професії;

– соціально-професійна мотивація педагогів;

– навчальна діяльність педагогів і задоволеність її результатами;

– аналіз навчальних і виховних проблем;

– система пріоритетів у роботі з дітьми;

– думки учнів та батьків про колектив учителів;

– проблема адаптації молодих учителів, їхнє становлення та професійне зростання.

Напрямки досліджень можуть бути запропоновані адміністрацією навчального закладу або членами

педагогічного колективу. Однак особливо цінними, безумовно, є теми, що пропонуються «знизу» – самими учнями, народжуються в ході дискусії на уроках, під час виховних заходів або класної години.

Наприклад, останніми роками в одному навчальному закладі з ініціативи учнів було проведено наступні дослідження: «Ставлення старшокласників до індивідуальних навчальних планів», «Домашні завдання – зло чи благо», «Життєві переваги навчання в гімназії», «Соціологічний портрет випускника гімназії», «Шкільна форма. Зрівнялівка або демократичний фактор?», «Дозвілля гімназистів», «Проголи в школі: основні причини та засоби боротьби», «Основні цінності сучасної молоді», «Організація харчування в шкільній їдальні», «Ціннісні орієнтації випускників гімназії» та інші.

Важливість таких проектів полягає не лише в констатації фактів, визначенні думок, виявленні пріоритетів або характеристики відносин, що відбуваються в ході опитувань учнів, але й тим, що ряд учнів здобуває досвід проведення подібних досліджень, розвиваючи навички спілкування, аналізу інформації, узагальнення даних. Крім того, як вже зазначалося вище, на основі таких соціологічних досліджень, на основі висловлених школярами пропозицій ухвалюються рішення, які сприяють підвищенню якості освітнього процесу та побуту конкретного навчального закладу.

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціологічне дослідження – це вид систематичної пізнавальної діяльності, що складається з логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур. Вони спрямовані на глибоке вивчення, аналіз і систематизацію соціальних фактів, виявлення зв'язків, залежностей між соціальними явищами і процесами, формування на основі зібраної інформації нових знань та розробку заходів щодо управління досліджуванним об'єктом, забезпечення його прогресивного розвитку.

Систематичність і логічна послідовність дослідницьких заходів мають критичне значення для успішності – результативності, ефективності соціологічного дослідження.

Етапи соціологічного дослідження

Соціологічне дослідження має декілька етапів свого здійснення, які відрізняються один від одного характером і змістом, формами і процедурами дослідницької діяльності.

Підготовчий етап складається з уточнення теми дослідження, осмислення мети і завдань, розробки теоретичної концепції, програми дослідження, встановлення вибірки, розроблення і тиражування методичних документів для збору інформації, визначення інструментарію дослідження, формування групи дослідників, складання графіків роботи, плану, визначення засобів, строків, способів обробки соціологічних даних тощо.

Етап збору первинної соціологічної інформації (або **польовий етап**) передбачає роботу над отриманням масиву первинних даних, тобто зібраних у різній формі

неузагальнених відомостей – записів дослідника, виписок із документів, окремих відповідей опитуваних осіб тощо.

Етап підготовки й обробки інформації. Як правило, зібрана на польовому етапі інформація підлягає перевірці й упорядкуванню, особливо з точки зору точності, повноти і якості заповнення методичних документів, відповідності вибірки розрахованим параметрам.

Аналіз інформації і підготовка підсумкових документів (або **заключний етап**). У ході аналізу робляться висновки (у тому числі щодо попередньо сформульованих гіпотез), виявляються соціальні зв'язки, тенденції, протиріччя, нові соціальні проблеми, здійснюється підготовка звіту за підсумками дослідження, формулюються висновки і рекомендації щодо розв'язання проблеми, вивченню якої було присвячено дослідження.

Програма соціологічного дослідження

Безпосередньому проведенню кожного соціологічного дослідження передуює складання програми – документу, який регламентує його методологію та процедуру.

Необхідно розуміти, що програма дослідження не повинна розглядатися як данина формальним вимогам, що потребує інтелектуальних, часових ресурсів та зусиль. Розробка цього документу не лише забезпечує коректність здійснення дослідження, а отже, й його ефективність, але й великою мірою робить процес виконання заходів і процедур зручним для дослідників. Програма є своєрідним путівником дослідника.

NB! При проведенні немасштабних і «нескладних» досліджень у шкільних колективах формалізація програми в письмовому вигляді не є обов'язковою вимогою, проте слід усвідомлювати, що її відсутність може ускладнити здійснення дослідницьких заходів. У будь-якому випадку організаторам дослідження необхідно ретельно продумати ті елементи, які зазвичай входять до програми.

Програма зазвичай складається з двох частин – методологічної і методичної (процедурної). Перша розкриває, *що саме* буде досліджуватися. Вона включає формулювання й обґрунтування проблеми, визначення об'єкту, предмету і мети, основних завдань дослідження, основних понять, попередній системний аналіз об'єкта і формулювання гіпотез дослідження. Процедурна частина повідомляє, *яким саме чином* здійснюватиметься дослідження. У ній містяться визначення досліджуваної вибіркової сукупності і обґрунтування системи вибірки одиниць дослідження, окреслення основних процедур збору і аналізу даних.

У програмі зазначаються:

Об'єкт – це те, що саме буде досліджуватися, на чому буде зосереджена увага дослідників. У соціології об'єктом виступає той чи інший соціальний процес (наприклад навчально-виховний), область соціальної дійсності (наприклад школа), певні соціальні умови (наприклад умови навчання, виховання, дозвілля).

Предмет – це окремі властивості та сторони об'єкта, які найяскравіше виражають приховане в ньому протиріччя, досліджувану проблему.

Мета – це очікуваний кінцевий результат, що визначає загальну спрямованість дослідження. Оскільки мета дослідження є його кінцевим результатом, вона має узагальнений вигляд, і для її досягнення необхідно розробити завдання – конкретні «кроки», що ведуть до досягнення визначеної мети.

Завдання – це логічно сформульовані настанови, вказівки, послідовне вирішення яких конкретизує поставлену мету і забезпечує її реалізацію.

Завдання соціологічного дослідження поділяються на:

- головні (передбачають пошук відповідей на головне запитання, безпосередньо пов'язане з розв'язанням поставленої проблеми);

- локальні (виникають у процесі вирішення головних завдань, впливають із них і також спрямовані на розв'язання проблеми);

- додаткові (можуть бути логічно не пов'язаними з метою дослідження, виникають за необхідності вирішення якихось додаткових питань, наприклад, методичних).

Робочий план соціологічного дослідження

Робочий план дослідження може входити до складу програми або бути окремим документом (якщо дослідники вирішили відмовитися від розробки програми).

Робочий план носить оперативний характер і визначає послідовність, тривалість, термін проведення усіх намічених процедур.

Робочий план не є формальністю. Його призначення – зробити виконання дослідницьких заходів зручним.

Форма робочого плану може бути, наприклад, такою:

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальні особи	Очікуваний результат
1	Розроблення інструментарію дослідження	вересень-жовтень	Петрук В.Г. Симко П.І.	Анкета для учня, анкета для батьків
2	Апробація інструментарію	до 10 листопада	Симко П.І.	Інформація про недоліки анкет
3	Удосконалення інструментарію з урахуванням результатів апробації	11-20 листопада	Петрук В.Г. Симко П.І.	Анкета для учня, анкета для батьків
4	Переведення інструментарію в хмарний формат	до 07 грудня	Варич С.Т.	Google-форми
5	Розробка інструктивних матеріалів для відповідальних за здійснення збору даних	10-20 грудня	Петрук В.Г.	Інструкція

6	Інструктивне заняття для відповідальних за здійснення збору даних	13 січня	Петрук В.Г.	Інструктаж
7	Збір первинних даних (проведення анкетування)	15 січня-25 січня	Класні керівники 9-х, 10-х, 11-х класів	Масив первинних даних
8	Консультування відповідальних за здійснення збору даних	15 січня-25 січня	Петрук В.Г.	Консультації
9	Аналіз результатів дослідження	до 28 лютого	Цап С.Л. Навич П.П.	Аналітичні дані
10	Вироблення рекомендацій	до 15 березня	Цап С.Л. Навич П.П.	Рекомендації
11	Підготовка звітних матеріалів для адміністрації закладу	16 березня-30 березня	Петрук В.Г.	Звіт/довідка

МЕТОДИ ЗБОРУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Подальший етап проведення дослідження полягає у безпосередньому зборі первинної соціологічної інформації, або, кажучи мовою соціологів, проведенні польового етапу дослідження. Для збору соціологічної інформації застосовуються різні методи, проте найоптимальнішими для здійснення дослідження в школі є:

- анкетування;
- інтерв'ю;
- експертне опитування;
- соціологічний експеримент;
- тестування;
- соціометрія;
- спостереження;
- аналіз документів.

Метод опитування

Основне призначення соціологічних опитувань – це отримання інформації про думки людей, їхні мотиви й оцінки соціальних явищ та про феномени і стани суспільної, групової та індивідуальної свідомості.

Для дослідників-початківців опитувальні методи є найбільш легкими і зручними (що, однак, не означає, що вони є універсальними і можуть застосовуватись у всіх випадках).

Слід пам'ятати, що дані, отримані опитувальними методами, виражають суб'єктивні думки респондентів, їх потрібно зіставляти з інформацією об'єктивного характеру, яку необхідно виробляти іншими способами. Найбільший дослідницький ефект опитування дають у сполученні з іншими методами.

Опитування передбачає наявність упорядкованого набору питань (опитувальника, опитувального листа, анкети), який безпосередньо служить досягненню мети дослідження, вирішенню його завдань, доведенню або спростуванню його гіпотез.

Коректне проведення опитування передбачає здійснення аналізу отриманих відповідей з урахуванням особливостей групи респондентів (вік, стать, рід діяльності тощо).

Опитувальні методи є досить різноманітними.

Анкетування – це письмова форма опитування, яка здійснюється, як правило, без прямого і безпосереднього контакту інтерв'юера з респондентом. Анкетування може проходити в присутності відповідальної особи, коли респонденти збираються для заповнення опитувальників в одному приміщенні, або носити заочний характер. Заочне анкетування (заповнення паперових опитувальників або заповнення он-лайн «хмарних» анкет) є доцільним у випадку, коли потрібно опитати велику кількість респондентів за відносно стислий період часу. Ця форма опитування має ще одну перевагу – дозволяє респондентам ретельно обдумувати свої відповіді, оскільки не обмежує їх у часі.

Інтерв'ювання – форма очного проведення опитування (дослідник знаходиться в безпосередньому контакті з респондентом). Інтерв'ювання має певні переваги перед анкетуванням, а саме:

- практично виключається ситуація, коли респондент залишає певні питання без відповідей;
- нечітко висловлені або суперечливі відповіді респондента можуть бути одразу уточнені;

– існує можливість спостереження за респондентом і фіксації не лише його вербальних відповідей, але й невербальних реакцій (якщо це потрібно для дослідження).

Проте інтерв'ювання має і певні особливості, які в ряді ситуацій можуть виявитися недоліками. До них відносяться мала оперативність, істотні витрати часу, необхідність залучення великої кількості інтерв'юєрів, неможливість його використання в ситуаціях короткострокових масових опитувань.

Відмінною рисою інтерв'ювання є завчасно визначена послідовність запитань, заздалегідь підготовлені чіткі формулювання запитань і продумані моделі (варіанти, форми) відповідей на них. Найчастіше його проводять за опитувальним листом.

Рідше використовується *напівстандартизоване інтерв'ю*. Воно проводиться на основі не формалізованого опитувального листа, а пам'ятки з переліком обов'язкових запитань. Такий вид інтерв'ю не виключає обговорення з респондентом проблем, що не містяться в переліку обов'язкових питань, але є пов'язаними з темою дослідження.

Експертне опитування – це специфічний вид опитувань, позбавлений масового характеру; воно проводиться серед визначеного кола респондентів, котрі вважаються компетентними в проблемах, безпосередньо пов'язаних із предметом дослідження.

У школі такими експертами можуть бути групи активних учнів, батьків, учителів, уповноважених висловлювати інтереси та настрої широкого кола представників тих же категорій осіб (однокласників, учнів школи,

NB!

При визначенні складу групи експертів слід керуватися перш за все їхньою здатністю репрезентувати певні групи респондентів.

колег-педагогів, батьків учнів).

Установлені в ході такого опитування судження респондентів про властивості досліджуваного явища називаються експертними оцінками.

Деякі поради щодо складання анкет

Опитувальні методи збору первинної соціологічної інформації передбачають наявність кваліфіковано складеної анкети або опитувальної картки.

Вони починаються з преамбули, яка має виконувати мотиваційну функцію – бути засобом мотивації респондента до заповнення анкети та формування в нього установки на щирість при наданні відповідей. Крім того, преамбула містить інформацію про мету опитування, коментарі й інструкції щодо роботи респондента з анкетною.

Допускається, щоб усі ці відомості не оформлювалися як преамбула, а доводилися в усній формі: педагог озвучує дану інформацію безпосередньо перед проведенням опитування в групі респондентів.

NB! При складанні анкети (або використанні запозиченої в інших дослідників) необхідно переконатися, що:

1. Питання мають чітко зрозумілий зміст, не викликають різних розумінь одного й того самого формулювання.

2. Формулювання питання припускає лише одну відповідь, тобто не містить у собі декількох запитань. Наприклад:

~~7. Чи відвідуєте Ви масові заходи? Які саме?~~

3. Усі питання ставляться таким чином, щоб на них можна було дати точну відповідь.

Наприклад:

~~9. У яких змаганнях Ви брали участь?~~

Респонденти по-різному зрозуміють таке питання й нададуть відповіді, які потім не підлягатимуть узагальненню: у всеукраїнських, у щорічних, з шахів, серед старшокласників, «Веселі перегони». Ці відповіді не мають спільного між собою, а тому їх неможливо «підрахувати», а отже й проаналізувати. Таким чином, відповіді на це питання не зможуть надати дослідникам жодної корисної інформації.

4. Варіанти відповідей, які пропонуються респондентові, мають чітко відрізнятися один від одного, інакше дослідникові буде у край важко (або навіть неможливо) зробити висновки на їхній основі. Наприклад, дослідник не отримає критично важливої інформації, якщо поставить перед респондентами питання в такому формулюванні:

~~Як часто Ви звертаєтесь за допомогою до батьків?
а) дуже часто
б) не дуже часто
в) часто
г) іноді
д) час від часу~~

5. Питання сформульовані без порушення лексичних і граматичних норм (не містять мовних помолок).

6. Формулювання питання відповідають рівню культури респондентів (не ображають їхнього естетичного смаку, але й не містять незрозумілих термінів тощо).

7. Жодне з питань не має образливого для респондентів змісту, не принижує їхньої гідності.

8. Кількість запитань в анкеті не спричиняє інтелектуального й психологічного перевантаження респондента, не перевтомлює його.

9. Уся система питань і відповідей є достатньою для отримання того обсягу інформації, яка необхідна для вирішення дослідницьких завдань.

Варто пам'ятати, що опитувальник повинен містити лише ті запитання, відповіді на які стануть для дослідника джерелом необхідної йому інформації.

Види запитань в опитувальних методах збору соціологічної інформації

Особам, яким доручається розробити анкету для дослідження, необхідно добре орієнтуватися у видах питань (саме з точки зору соціології) та вміти доцільно їх використовувати.

Існує декілька класифікацій запитань.

Класифікація № 1. За предметним змістом питань

Тип питання	Мета	Приклади
питання про факти	отримання інформації про конкретні соціальні явища та події	<i>Чи займаєшся ти спортом?</i> <i>а) Так, регулярно відвідую спортивний клуб, секцію.</i> <i>б) Так, займаюсь самостійно.</i> <i>в) Ні, не займаюсь.</i>

питання про знання	визначення рівня поінформованості респондента	<i>Чи знаєте Ви, що вживання алкоголю шкодить здоров'ю? а) Так, знаю. б) Ні, не знаю.</i>
питання про думку	виявлення ставлення людини до тих чи інших подій, фактів	<i>На твій погляд, як користування Інтернетом впливає на розвиток людини? а) Негативно. б) Позитивно. в) Не впливає взагалі.</i>
питання про мотиви	виявлення суб'єктивних уявлень людини про фактори власної діяльності, поведінки	<i>Чи зміг би ти розв'язати конфлікт між твоїми однокласниками, якби вони звернулися до тебе за порадою й допомогою? а) Так, упевнений, що зміг би. б) Ні, не зміг би. в) Не знаю.</i>

Класифікація № 2. За логічною природою питань

Тип питання	Характеристика	Приклади
основні питання	Це більшість питань, з яких складається	<i>Чи спілкуєшся ти з однокласниками поза</i>

	анкета або опитувальна картка. Вони спрямовані безпосередньо на розкриття теми дослідження.	школою? а) Так. б) Ні. <i>Якого літературного героя ти обрав би для себе за приклад мужності? _____</i>
питання-фільтри	Ці питання служать для «відкидання» осіб, які є некомпетентними у темі дослідження, а також для виокремлення за певною ознакою частини респондентів з усього масиву опитаних.	Якщо педагога-дослідника цікавлять відповіді виключно учнів, які мають приналежність до молодіжних субкультур, то фільтром буде виступати відповідне запитання: <i>Ти є прихильником якої-небудь молодіжної субкультури?</i> а) Так. б) Ні.
контрольні питання	Ці питання використовуються для перевірки правдивості та несуперечливості відповідей, а також	<i>Як ти вважаєш, чи будь-яку інформацію про себе слід повідомляти своїм батькам?</i>

	<p>щирості респондента. По суті контрольні питання являють собою варіації одного й того самого питання: ці варіації <u>відрізняються одна від одної формулюванням</u> і розташовуються в анкеті <u>на певній відстані між собою</u>.</p> <p>Якщо на контрольні питання респондент дасть кардинально різні відповіді, це свідчитиме про нестійкість отриманої інформації, тобто респондент не проявляє щирості або не уважно поставився до опитування.</p>	<p><i>а) Так, тому що вони відповідають за мене і мають знати все, що зі мною відбувається.</i></p> <p><i>б) Ні, у мене можуть бути свої секрети навіть від батьків.</i></p> <p>...</p> <p><i>На твою думку, чи є правильним приховувати від батьків певні факти з твого життя?</i></p> <p><i>а) Так.</i></p> <p><i>б) Ні.</i></p>
питання, що наводять на думку	<p>Такі питання допомагають респонденту осмислити тему питання, правильно зрозуміти його та дати точну відповідь.</p>	<p><i>Дедалі частіше в молодіжному середовищі поняття «успішність» пов'язується з популярністю людини в сфері шоу-бізнесу. Чи вважаєш ти, що захоплення співами, танцями тощо може</i></p>

		перерости у повноцінну кар'єру? а) Так. б) Ні.
--	--	---

Класифікація № 3. За психологічною функцією, що визначає ставлення респондента до самого факту анкетування та до запропонованих питань

Тип питання	Характеристика	Приклади
контактні питання	Ці питання служать для встановлення контакту з респондентом і мають за мету викликати інтерес до опитування та заохотити людину взяти в ньому участь. Як правило, контактне питання є першим або одним із перших в анкеті, є досить простим за формою та стосується самого респондента.	<i>Що для тебе є найважливішим?</i> 1) Здоров'я. 2) Навчання. 3) Спортивні досягнення. 4) Стосунки з ровесниками. 5) Стосунки з батьками. б) Інше, а саме _____
буферні питання	Такі питання використовуються лише в опитуваннях, які складаються з декількох	В анкеті щодо здорового способу життя буферне питання між тематичними блоками «Фізична

	тематичних блоків. Вони мають за мету переключити увагу респондента при переході від однієї теми до іншої.	активність» та «Їжа»: Через який проміжок часу після занять спортом ти приймаєш їжу? а) Якщо відчуваю голод, то одразу після тренування. б) Через півтори-дві години. в) Свій варіант _____
прямі питання	Ці питання мають спонукати респондента висловити своє ставлення до проблеми, що аналізується.	Чи можеш ти вдатися до обману, якщо це дозволить тобі уникнути покарання за вчинені тобою дії? а) Так, можу. б) Ні, навіть у такій ситуації намагаюся бути чесним.
непрямі (опосередковані) питання	Такі питання пропонують респондентові висловитися від імені групи, колективу. Він	Чи здатний твій клас ініціювати та організувати добровільну акцію в школі? 1) Так, може.

	почувається вільніше, оскільки це нібито знімає з нього відповідальність за власну позицію, та може дозволити собі висловлюватися більш критично.	2) <i>Так, але все одно буде потрібна підтримка з боку дорослих.</i> 3) <i>Ні, не може.</i>
--	---	--

Класифікація № 4. За характером відповідей на поставлені питання

Тип питання	Характеристика	Приклади
закриті питання	Відповіді на ці питання передбачають вибір одного із запропонованих варіантів.	<i>Чи доступно для тебе вчителі пояснюють новий матеріал?</i> <i>а) Так, цілком доступно.</i> <i>б) Ні, я майже ніколи не можу зрозуміти нову тему на уроці.</i> <i>в) Важко відповісти, залежить від предмета.</i>
відкриті питання	Передбачають вільну відповідь у вигляді слова,	<i>Що потрібно зробити адміністрації</i>

	речення, кількох речень. Питання супроводжуються рядком/кількома порожніми рядками, які потрібно заповнити.	школи та вчителям, щоб учням стало цікавіше навчатися? _____ _____
напівзакриті питання	У таких питаннях поряд з набором варіантів відповідей респонденту надається можливість висловити власну думку з проблеми, що досліджується.	Телевізійним програмам якого змісту ти віддаєш перевагу? 1) Гумористичним програмам. 2) Художнім фільмам. 3) Музичним програмам. 4) Політичним ток-шоу. 5) Спортивним репортажам. 6) Інше (свій варіант) _____ _____ _____
питання-меню	Це закриті питання, у яких дозволяється обрати не один, а декілька варіантів відповіді.	З твоєї точки зору, канікули – це час для того, щоб: 1) Добре відіспатися і відпочити.

		<p>2) Більше уваги приділяти своїм захопленням, хобі.</p> <p>3) Більше спілкуватися з друзями.</p> <p>4) Відвідати своїх рідних в інших містах.</p> <p>5) Вирушити в мандрівку.</p> <p>6) Більше спілкуватися з батьками.</p> <p>7) Приділити увагу вивченню тем, які не дуже добре зрозумів.</p>
шкальні питання	Відповідь на ці питання дається у вигляді шкали, на якій необхідно відмітити той чи інший показник, або респонденту пропонується оцінити чи розташувати запропоновані варіанти відповідей у певній послідовності.	<p>Наскільки важливим для тебе є визнання однокласниками твого лідерства? (обведіть кружечком на шкалі міру значимості в балах):</p> <p>_1_ 2_ 3_ 4_ 5_</p>
дихотомічні	Такі питання	Я дозволяю собі

(альтернативні) питання	пропонують відповіді за принципом «Так – Ні», що носять <u>взаємовиключний</u> характер.	<i>пити слабоалкогольні напої. 1) Так. 2) Ні.</i>
----------------------------	---	---

Розробляючи текст анкети, слід уникати одноманітності використовуваних типів і форм питань, оскільки кожний з них має свої переваги і недоліки. Важливим чинником, який впливає на вибір видів питань, є забезпечення зручності майбутньої обробки анкетних даних. Наприклад, відкриті запитання дозволяють виявити нюанси думок респондентів, але отриману на їхній основі інформацію важко формалізувати, «підрахувати». Закриті запитання, питання-меню, шкальні питання, дихотомічні питання є зручними для обробки, але не дають гарантії обліку всієї повноти респондентських оцінок.

Поведінка дослідника під час опитування

Досягнення об'єктивності результатів соціологічного дослідження значною мірою залежить від поведінки особи, яка організовує й проводить опитування (таку особу називають анкетером, а у разі усного опитування – інтерв'юером). Важливо, щоб така особа добре розуміла сутність і мету дослідження, яке проводить, та була переконана в його важливості й актуальності. Упевненість і компетентність відповідальної особи позитивно впливають на її поведінку та на ставлення респондентів до дослідження.

Не менш важливим є ставлення анкетера до респондентів: воно має бути щиро поважливим і ввічливим.

На початку роботи з респондентами анкетер зобов'язаний оголосити мету дослідження; розповісти, як і де будуть використані результати анкетування; докладно роз'яснити техніку заповнення анкети; попередити анкетованих, що у разі виникнення ускладнень слід звертатися лише до нього, а не радитися один з одним з приводу відповідей на питання. Особливо слід наголосити на анонімності опитування (якщо анкетування є анонімним).

NB! При роботі з учасниками опитування необхідно переконатися, що:

- усі респонденти знають, хто і з якою метою опитуватиме їх;
- респонденти зацікавлені в участі в даному опитуванні;
- респонденти не зацікавлені в наданні помилкової інформації (тобто вони готові щиро висловлювати свої думки).

Перед роздаванням анкет потрібно переконатися, що в приміщенні немає людей, які не беруть участі в опитуванні. Особливу увагу треба звернути на осіб, які своєю присутністю можуть відволікати респондентів або спровокувати напруженість психологічної атмосфери.

Під час заповнення опитувальників анкетеру слід намагатися запобігти будь-яким розмовам респондентів, не допускати обговорення теми опитування. У ситуації, коли респондент хоче висловити свою думку більш докладно, ніж передбачено анкетною, або вказати на недоліки в організації анкетування тощо, слід надати йому чисті аркуші паперу, на яких він може записати свої думки.

При зборі заповнених анкет відповідальна особа часто стикається з проблемою: як переконатися, що вони заповнені на 100% (в іншому випадку їх обробка буде ускладненою, а результати – неповними), але не порушувати право респондента на анонімність? Зрозуміло, що відповідальна особа не може ознайомлюватися (і тим більше читати вголос!) з відповідями респондента. При цьому слід швидко і «поверхнево» переглянути анкету, щоб переконатися, що в ній нема не опрацьованих респондентом питань. У разі пропусків слід спробувати залучити його до повторної роботи з цими запитаннями. Разом з тим необхідно пам'ятати, що анкетер не має права примушувати респондента відповідати на запитання анкети.

Те, наскільки повно і відверто респонденти відповіли на питання анкети, значною мірою свідчить про правильність проведеної відповідальною особою підготовчої роботи: наскільки їй вдалося переконати аудиторію у важливості даного дослідження; наскільки доброзичливу і, головне, довірливу атмосферу вона зуміла створити. Крім того, повнота заповненості анкет красномовно свідчить про якість складання самого опитувальника.

Досвід проведення численних опитувань дозволив сформулювати декілька правил поведінки анкетера:

Вимоги до анкетера

Позитивні наслідки дотримання цих вимог

бути ввічливим, енергійним, упевненим у собі, доброзичливим		створення адекватної робочої атмосфери
---	---	---

заздалегідь про час проведення		забезпечення уваги респондентів
-----------------------------------	---	------------------------------------

анкетування

не тримати перед очима список респондентів, не робити записів → створення атмосфери довіри, гарантування анонімності

наголосити на гарантії анонімності, не оголошувати зміст відповідей, не допускати до заповнених анкет сторонніх осіб → створення атмосфери довіри, запобігання психологічному тиску на респондентів

пояснюючи мету дослідження, зробити особливий наголос на практичних цілях → мотивування респондентів

не давати нереалістичних обіцянок виконати всі побажання, висловлені в ході анкетування → формування іміджу соціологічних досліджень

Тестові методики соціологічних досліджень

Відомості про соціальну сукупність можна отримувати й шляхом аналізу даних про осіб, які її складають. Для цього використовується процедура тестування.

Тест є методом вимірювання й оцінки різних психологічних якостей та станів індивіда. Під ним розуміють короткотерміновий іспит, за допомогою якого

вимірюється рівень чи ступінь розвитку, виразності певної психічної властивості (риси, характеристики), а також сукупності психічних властивостей особистості або психічних станів (відносин, взаємного сприйняття) груп і спільнот. Тести доцільно використовувати, коли об'єктами дослідження є певні риси особистості або групові властивості, що не піддаються прямому безпосередньому спостереженню.

Існують різні варіанти застосування тестів у соціологічному дослідженні:

1) пов'язаний із використанням психологічних тестів: коли з'являється необхідність оцінити зв'язок певних особистісних властивостей респондентів із їхніми вчинками, становищем у сім'ї, у школі, із досягненнями в певних видах діяльності (цей варіант є оптимальним для педагога);

2) пов'язаний з розробленням власного інструментарію, спрямованого на дослідження соціологічних феноменів, але за якістю та ефективністю вимірювання він має відповідати суворим вимогам, що розроблені в теорії психологічних тестів.

Тести класифікуються за різними ознаками. Наприклад, за видами властивостей особистості вони поділяються на тести досягнень (тести інтелекту, шкільної успішності, тести на творчість, тести на здібності, сенсорні та моторні тести) і тести особистості (тести на установки, на інтереси, на темперамент, характерологічні тести, мотиваційні тести). Однак не всі тести можна впорядкувати за цією ознакою.

За видами інструкції та способу застосування розрізняються індивідуальні та групові тести.

Більшість тестів укладається у вигляді опитувальників, які використовуються з метою

психодіагностики, коли від особи потрібна самооцінка її поведінки, звичок, думок тощо.

На сучасному етапі в прикладній соціології найчастіше використовуються тестові методики, запозичені із соціальної психології, що стосуються вивчення якостей особистості. Зокрема рівня інтелектуального розвитку учня та таких психологічних властивостей особистості, як екстраверсія/інтроверсія, домінуючий мотив, загальмованість, збудливість, ригідність та ін. При проведенні таких досліджень як правило використовують апробовані методики Г. Айзенка, Дж. Каттела, Дж. Гілфорда, які отримали визнання у практиці діяльності шкільних психологів.

Соціометричні методики

Термін «соціометрія» в соціології та соціальній психології означає сукупність методик дослідження психоемоційних ставлень один до одного членів соціальних груп, що характеризуються невеликою чисельністю і досвідом спільної життєдіяльності.

Соціометричні методики використовуються педагогами для виявлення:

- неформальних лідерів малих груп (осіб, які здатні чинити вплив на інших членів групи);
- «ізгоїв» колективу (осіб, яких не приймає більшість членів групи);
- кандидатів, які заслуговують рекомендації до висування на посади керівників органів учнівського самоврядування, старост тощо;
- характеру соціально-психологічного клімату колективу та тенденцій його трансформування;

- диференціації первинних (тобто таких, що офіційно не поділяються на дрібніші складові) колективів на реально сформовані в ньому соціально-психологічні угруповання;

- причин і рушійних сил внутрішньоколективних конфліктів (міжособистісних, індивідуально-групових і міжгрупових);

- багатьох інших проблем, вирішення яких здатне оптимізувати діяльність первинних учнівських колективів та інших малих соціальних груп.

При цьому соціометричні методики можуть відігравати роль як головних, так і додаткових методів, але вони повинні обов'язково сполучатися з іншими методами – аналізом документації, спостереженням, інтерв'юванням, експертним опитуванням тощо.

Соціометричне опитування принципово відрізняється від усіх інших соціологічних опитувань. Результатом інтерв'ювання, анкетування та інших охарактеризованих раніше опитувань виступає інформація, що дозволяє розподілити респондентів на статистичні групи за ознакою, яка відповідає змісту кожного запитання. У соціометричному опитуванні досягається інша мета. Кожному члену колективу пропонується вибрати тих його членів, які відповідають, на його думку, певному соціометричному критерію. Ці критерії формуються в самих запитаннях, наприклад, так: «З ким із однокласників ти хотів(ла) б навчатися і далі в одному класі? Кого з учнів вашого класу ти запросив(ла) б на свій день народження? З ким із однокласників ти не хотів(ла) б спілкуватися щодня?».

Відповіді всіх членів групи (класу) на такі запитання дозволяють виявити контури сформованої в ній структури соціально-психологічних відносин, насамперед за вектором взаємних симпатій і антипатій.

NB! Соціометричні опитування не можуть бути повною мірою анонімними: дослідник визначає авторів відповідей за прізвищами, які фігурують у них. Зрозуміло, що ця обставина може призвести до зниження щирості відповідей.

Щоб зменшити цю небезпеку, застосовуються спеціальні процедури:

- При інструктуванні респондентів дослідник ретельно роз'яснює науковий характер опитування та гарантує збереження таємниці відповідей кожного його учасника.

- Після інструктажу дослідник на оголошений час залишає те приміщення, де опитувані заповнюють анкету.

- Отримавши від респондента заповнену анкету, педагог відразу ховає її, аби виключити можливість ознайомлення з нею членами колективу, іншими педагогами, сторонніми особами.

Отримана інформація підлягає особливій обробці та перетворенню в соціограму, соціоматрицю або в те й інше.

Соціограма – це малюнок, на якому члени групи зображуються у вигляді крапок або геометричних фігур (квадратиків, ромбиків, трикутників, кружків тощо), які символізують їхню стать та/або інші ознаки, важливі для дослідника. Ці фігури з'єднуються стрілками, які відбивають характер їхніх відносин.

Якщо, наприклад, Тарасюк вибрав Милявську, то від символу Тарасюка до символу Милявської проводиться стрілка певного кольору або/та певної форми. Якщо Милявська відкинула Тарасюка, то від символу Милявської до символу Тарасюка малюється стрілка іншої форми та/чи іншого кольору. Соціограма утвориться тоді, коли за зазначеним принципом будуть зображені всі зв'язки симпатії, антипатії й індиферентності між усіма членами групи.

Різновиди соціограм

Соціограма-мішень	Символічні позначення членів групи розташовуються в межах концентричного кола, причому їхня відстань від центру даного кола визначається показником їхнього соціометричного статусу. Чим нижчий статус (тобто чим менше позитивних і більше негативних виборів отримав член групи), тим далі від центру буде його символ.
Локограма	Це креслення, на якому символи членів групи розташовуються адекватно їхньому реальному розміщенню в приміщенні (наприклад, за партами в шкільному класі).
Соціограма-бутон	Дозволяє знайти і наочно уявити соціально-психологічні угруповання колективу. У малюнках даного типу величина відстані між символами членів колективу визначається характером та інтенсивністю міжособистісних зв'язків, у силу чого утворюються, як правило, два-три «бутони», що символізують сформовані угруповання.

У випадках, коли соціограми будуються не за одним соціометричним критерієм, а за двома і більше, вони набувають складного вигляду (тому що позначені безліччю різних за кольором і формою стрілок), і це ускладнює їх осмислення та відповідні підрахунки. Ці труднощі долаються насамперед за допомогою комп'ютерних технологій, наприклад, за допомогою спеціальної комп'ютерної програми «Соціометрія» Академії інформаційних технологій (детальніше за адресою: <http://www.ait.org.ua/sociometriya/>).

Соціоматриця – це ще один спосіб узагальнення й обробки даних, отриманих у ході соціометричного опитування. За формою вона нагадує таблицю підсумків спортивного змагання. У лівій і верхній частинах соціоматриці позначаються прізвища членів групи. У вільних клітинках проставляється один із трьох символів: знак + (плюс) означає позитивний вибір, знак - (мінус) – негативний вибір, а знак 0 (нуль) – відсутність як позитивного, так і негативного вибору, тобто індиферентне ставлення респондента до інших членів групи. З правого боку матриці міститься сумарне вираження позитивних, негативних, індиферентних виборів, зроблених кожним членом групи. Унизу таблиці дається сума виборів групою кожного свого члена.

Соціоматриця, по суті, містить у собі ту ж інформацію, що й соціограма. Вона програє з точки зору наочності, але полегшує вираховування соціометричних індексів, тобто кількісних показників, що характеризують структуру міжособистісних відносин у групі та положення (статус) кожної особистості в цій структурі.

Соціологічне спостереження

Соціологічне спостереження — метод збору первинної інформації про події, явища і процеси, що відбуваються в певних умовах і реєструються дослідником безпосередньо. Спостереження є незамінним джерелом соціологічної інформації на стадії загальної розвідки, воно є основним способом одержання первинної інформації.

Об'єктом соціологічного спостереження може бути колектив школи, класної паралелі, класу або окремих мікрогруп.

Насправді, педагогічні працівники у своїй практиці активно використовують цей метод для отримання інформації соціологічного та соціально-психологічного характеру. Зокрема вчителі фіксують реакцію учнів та учнівських колективів на різноманітні подразники, що виникають під час навчально-виховного процесу. Однак, як правило, ця діяльність носить несистемний, спонтанний та вибірковий характер.

Отримання науково коректної інформації вимагає від дослідника системного характеру його зусиль. Відповідно, до процедури спостереження висуваються такі вимоги:

- визначення завдання та мети (для чого? з якою метою?);
- вибір об'єкта, предмета та ситуації (за чим спостерігати?);
- вибір засобу спостереження, який найменше впливає на досліджуваний об'єкт та найбільше забезпечує збір необхідної інформації (як спостерігати?);
- вибір засобів реєстрації спостережуваного (як вести запис?);
- оброблення та інтерпретація отриманої інформації (який результат?).

Соціологічний експеримент

Соціологічний експеримент – метод соціологічного дослідження, який дозволяє отримати інформацію про кількісні та якісні зміни показників діяльності досліджуваного соціального об'єкта в результаті впливу на нього з боку нових факторів, які вводяться або видозмінюються експериментатором і контролюються ним.

Соціологічний експеримент є активною формою соціологічного спостереження. Найкраще проводити його в невеликих групах.

Об'єкт, за допомогою якого проводиться експеримент, часто є лише засобом для створення експериментальної ситуації. Загальна логіка експерименту полягає в тому, щоб за допомогою вибору певної експериментальної групи чи груп і приміщення (середовища), яке під впливом певного фактору перетворено в незвичайну (експериментальну) ситуацію, простежити зміни характеристик, що цікавлять дослідника.

За характером експериментальної ситуації експерименти бувають польовими, коли об'єкт дослідження перебуває в природних умовах свого функціонування, і лабораторними, коли експериментальні групи формуються штучно.

Підготовка й проведення експерименту передбачає: визначення мети; формулювання гіпотез, завдань; чітке визначення об'єкта та предмета експерименту; створення експериментальної ситуації та відповідних умов для неї; вибір способу контролю за його ходом; обробку та аналіз результатів експерименту; оцінку його значення для соціальної дійсності.

Структура соціологічного експерименту

I. Експериментатор	Педагог або група педагогів, які розробляють концепцію експерименту та проводять його.
II. Експериментальний фактор	Умова чи система умов, які вводяться педагогом з метою вивчення реакції учнів на взаємодію з цим фактором.
III. Експериментальна ситуація	Ситуація, яка створюється у відповідності з планом (програмою) дослідження для проведення експерименту.
IV. Експериментальний об'єкт	Група осіб, які беруть участь в експериментальному дослідженні (учнівський клас, група учнів тощо).

Етапи організації та проведення експерименту

Етап	Зміст роботи	Приклади
I	Формулювання проблеми. Визначення об'єкту та предмета. Постановка завдань. Формулювання	Учитель (експериментатор) формулює проблему дослідження, наприклад, він прагне дослідити рівень готовності свого класу (експериментального

	гіпотез.	об'єкту) до самоорганізації та вироблення групових рішень (експериментального фактору).
II	Розроблення програми проведення експерименту (документа, в якому зазначаються всі його процедури та елементи).	Учитель (експериментатор) виписує сценарій (програму) проведення експерименту.
III	Реалізація програми експерименту (безпосереднє проведення запланованих процедур).	Реалізуючи програму дослідження, педагог на засіданні класу закликає учнів виробити власний план розв'язання певної соціально важливої для класу проблеми (створює експериментальну ситуацію) та фіксує реакцію учнів.
IV	Аналіз та оцінювання отриманих у ході експерименту результатів (з'ясовується, чи досягнута поставлена мета, чи підтвердились дослідницькі гіпотези).	Учитель аналізує отримані результати. У подальшому аналіз поведінки класу та окремих його членів може стати предметом обговорення в учнівському та/або батьківському середовищі з виробленням відповідних педагогічних рекомендацій.

Використання методу експерименту для збору соціологічної інформації пов'язане з чималими труднощами, проте віддача від нього може бути досить високою. Навіть сам процес організації та здійснення експерименту, незалежно від його результатів, дозволяє педагогам та учням по-новому поглянути на певні складні соціальні явища і процеси, уникнути можливих помилок і знизити педагогічні ризики.

Варто звернути увагу на те, що застосування експериментального методу в соціології має свої складності та ризики, які призводять до наступних типових помилок:

1. Експеримент проводиться для отримання інформації, яка може бути одержана іншими – простішими способами (зокрема спостереженням).

2. Суб'єктивні оцінки експериментатора заважають об'єктивному аналізу результатів дослідження: висновки експериментаторів підлаштовуються (підганяються) під гіпотезу без достатніх на те підстав.

3. Експеримент проводиться з порушенням правових та морально-етичних норм поведінки в навчальному закладі (відбувається порушення прав учнів, діти зазнають фізичного або психологічного дискомфорту за умовами та наслідками експерименту).

NB! Ризик останнього фактору вимагає від педагога погодження програми експерименту з адміністрацією школи та консультування з практичним психологом.

У сучасній соціологічній практиці дедалі частіше проводяться так звані квазіексперименти, тобто такі експерименти, формальні вимоги до яких є значно спрощеними: не виписуються програми, не висуваються гіпотези тощо. Вірогідно, для педагогів, які лише

починають проводити соціологічні дослідження, такий тип експерименту може стати найбільш прийнятним.

Метод аналізу документів

Документальна інформація становить великий інтерес для соціологів, оскільки різноманітні документи та авторські тексти відображають особливості життя соціуму. У документах (у широкому розумінні даного слова) міститься інформація про результати діяльності окремих індивідів, колективів, великих груп населення і суспільства в цілому. Для педагога цей метод дослідження може становити особливий інтерес.

Вивчення документів застосовується переважно на ранніх етапах дослідження, коли необхідно здійснити попереднє ознайомлення з об'єктом дослідження, або на заключному етапі – для повнішої та об'єктивнішої інтерпретації результатів. У деяких випадках метод вивчення документів застосовується і як самостійний. Особливо доцільним він є тоді, коли з документів можна отримати відомості, які неможливо дістати шляхом спостереження чи опитування.

У шкільному колективі документами, що можуть піддаватися соціологічному аналізу, можна вважати: учнівські твори, автобіографії, опитувальники з усіма відкритими питаннями, матеріали стінгазет та інших шкільних медіа, бібліотечні читацькі формуляри тощо.

Методи аналізу документальних джерел поділяють на неформалізовані та формалізовані. Вони принципово відрізняються один від одного, але в процесі дослідження доповнюють один одного.

Неформалізований (традиційний, якісний) метод аналізу документів передбачає суб'єктивне тлумачення документів, з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту через усвідомлення, інтерпретацію, узагальнення змісту та логічне обґрунтування певних висновків. Методи неформалізованого аналізу значною мірою засновані на інтуїції дослідника і не виключають потенційної можливості суб'єктивних зміщень у сприйнятті та інтерпретації змісту документів.

Формалізований (контент-аналіз) метод аналізу документів покликаний подолати суб'єктивність традиційного методу. Він полягає в аналізі словника тих чи інших документів, фіксуванні частоти вживання окремих понять з наступною кількісною обробкою отриманих даних.

Застосування методу контент-аналізу на практиці вимагає певних процедур. Наприклад, для аналізу тексту виділяють смислові одиниці: поняття у різних його виявах (слово, термін, сполучення слів); тему, висловлену у смислових образах, статтях, частинах тексту; імена людей, географічні назви, суспільні події, факти тощо.

Розглянемо приклад дослідження, яке може бути проведене в шкільних колективах.

Педагог просить учнів виконати невелику творчу роботу – написати твір на тему «Яким я бачу своє майбутнє через 10 років», у якому необхідно висвітлити такі аспекти, як освіта, робота, родина, місце проживання.

Застосовуючи неформалізований метод аналізу творів, учитель може одержати загальне уявлення про профорієнтаційні вподобання учнів, ступінь їхнього оптимізму або песимізму стосовно своїх життєвих перспектив, їхні орієнтації щодо географії своєї самореалізації тощо.

При застосуванні формалізованого методу дослідник, працюючи з тими ж творами, може одержати значно більш систематизовану інформацію. Для цього він виділяє значеннєві мовленнєві одиниці та фіксує кількість їх появ у текстах. З урахуванням запропонованої теми такими значеннєвими одиницями можуть бути поняття: вища освіта, бізнес, наука, армія, прибуток, добробут, кар'єра, Україна, закордон, шлюб, діти тощо. Статистичний облік і аналіз цих понять дозволяє одержати формалізовані результати.

Наприклад, 90% учнів планують здобути вищу освіту, при цьому третина з них орієнтована на навчання в закордонних вищих навчальних закладах. 20% учнів пов'язують своє майбутнє з роботою в рідному місті, ще 50% планують працювати у великих адміністративних центрах України, а інші бажають працювати в країнах ЄС. 50% учнів планують у найближчі 10 років створити сім'ю тощо.

Іншим видом дослідження документа можна назвати використання **методики незакінчених висловлень**. Опитування за цією методикою ставить респондента перед необхідністю досить швидко (у межах однієї хвилини) продовжити запропоноване речення. Обмеження часу і «рамки» відповіді позбавляє респондентів можливості пошуку «потрібної», «правильної», «очікуваної» відповіді, спонукає їх до відвертості. Таким чином, дослідник одержує інформацію щодо найбільш значущих для опитуваних аспектів їхнього життя.

Наприклад, у навчальній аудиторії старшокласникам пропонують продовжити 23 речення (одна із скорочених модифікацій тесту Сакса-Леві). Дослідник зачитує початок кожного речення та дає хвилину для його завершення учнями. Звучать такі речення:

1. Сім'я зазвичай буває...

2. Мій батько часто...
3. Коли в мене поганий настрій, батьки зазвичай...
4. Найчастіше ми разом з батьком...
5. Мою думку батьки завжди...
6. Батько зазвичай гнівається, коли я...
7. Із друзями ми, як правило, збираємося...
8. Моя мати часто...
9. До моєї кімнати батьки завжди...
10. У вільний час моя родина зазвичай...
11. Щоб сподобатися моєму батькові, треба...
12. Мати добра до мене доти, поки...
13. Щоб родина була щаслива, треба...
14. У стосунках із матір'ю для мене найскладніше...
15. Якщо зі мною трапиться нещастя, я можу розраховувати на...
16. Мати повинна...
17. Батько ніколи не повинен...
18. У мене щоразу псується настрій, коли мої батьки...
19. У стосунках із батьком для мене найважче...
20. Мати ніколи не повинна...
21. У своїй родині я почуваюся...
22. Батько зобов'язаний...
23. Я прагну бути схожим на...

На завершення опитування підлітки повинні вказати склад сім'ї (повна / неповна) та професію батьків.

Далі дослідник кодує відповіді, згрупувавши їх за найважливішими аспектами дослідження:

1. Мій батько – речення №№ 2,6,11,17,19,22.
2. Моя мати – речення №№ 8,12,14,16,20.
3. Сімейне «Ми» – речення №№ 4,10,15,21.
4. Ставлення батьків до підлітка – №№ 3,5,7,9,18.
5. Моя майбутня родина – №№ 1,13,16,17,20,22.

Аналіз здійснюється окремо для підлітків, що проживають у повних і неповних родин.

Застосовуючи формалізований метод, дослідник обробляє дані в кожній групі крізь призму запропонованих категорій аналізу (значеннєвих одиниць і одиниць рахунку).

Якщо розглянути як приклад обробку пропозицій групи «Моя мати» і в якості категорій аналізу обрати бажаний і реальний характер стосунків, джерела конфліктів, роль матері в родині, а за одиницю рахунку взяти кількість згадувань певної значеннєвої одиниці в реченнях кожного респондента, то можливо одержати досить конкретні й глибокі результати.

Наприклад, у ході такого дослідження в одному із закладів інтернатного типу аналіз письмових висловлень учнів дозволив педагогові встановити, що в багатьох підлітків присутнє почуття відчуженості по відношенню до матері, викликане її надмірною суворістю та прискіпливістю. Окреслилися переживання хлопців з приводу того, що матері часто не сприймали синів як особистостей зі своїми думками, уявленнями, почуттями. Аналіз відповідей показав, що матір, яка виховує сина без батька, часто вдається до «задобрювання», спроб компенсувати його відсутність подарунками. Найчастіше в таких родинах контакти з батьком обмежені. По мірі дорослішання підлітки дедалі гостріше стикаються з проблемою відсутності авторитету, що персоніфікується батьком. Головними причинами конфліктів із матір'ю виявилися низькі успіхи в навчанні, погана поведінка. Відповіді хлопців про ідеальний образ матері показали, що підлітки прагнуть бачити в ній добру, терплячу людину, здатну їх розуміти.

Запропоноване дослідження дозволило охарактеризувати деякі особливості сімейної атмосфери, причини напруженості в стосунках, ціннісні уявлення підлітків про свою та майбутню сім'ю тощо.

Метод аналізу документів дозволяє вчителю проводити також значно простіші дослідження, які не вимагають значних витрат часу та здійснення складних аналітичних дій. Зокрема педагог може проводити міні-опитування на теми «Мої улюблені фільми», «Мої улюблені книги», «Мої улюблені телепередачі», за результатами яких він отримає відповіді на питання про джерела соціалізації учнів, структуру їхніх духовних і культурних запитів, характер проведення дозвілля тощо.

У випадку, якщо шкільна бібліотека користується увагою з боку учнів, варто опрацювати їхні читацькі формуляри, що допоможе педагогу уточнити уявлення про структуру читацьких запитів школярів.

Дослідження можна проводити повторно з певною періодичністю (наприклад, через 1-2 роки) з метою порівняння їхніх результатів та визначення характеру динаміки ціннісних орієнтирів учнів.

Фактором стимулювання мотивації учнів до участі в дослідженнях може слугувати обіцянка зберегти матеріали для того, аби під час майбутніх зустрічей випускників вони мали можливість отримати уявлення про еволюцію власних мотивів та поведінки.

ОБРОБКА І АНАЛІЗ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Одержана під час соціологічного дослідження первинна інформація потребує обробки та інтерпретації. Необхідно розуміти, що при проведенні «непрофесійних» досліджень вимоги до цієї процедури можуть значно спрощуватись та носити максимально неформальний характер. Обробка результатів соціологічного дослідження в шкільному колективі часто передбачає прості підрахунки і є технічною, а отже, не вимагає вузькоспеціалізованих умінь.

Обробка зібраних даних є важливим етапом соціологічного дослідження. Вона передбачає:

- 1) узагальнення інформації;
- 2) її аналіз;
- 3) інтерпретацію (тлумачення) отриманих даних, на підставі якої відбувається вироблення практичних рекомендацій щодо усунення виявлених дослідженням проблем.

Спочатку інформація проходить стадію попередньої підготовки до обробки. Вона включає в себе перевірку методичного інструментарію (анкет, тестів тощо) на точність, повноту і якість заповнення. Відбувається вибраковування неякісно заповнених анкет і анкет із надмірною кількістю «пропусків».

Найтиповішими помилками при заповненні анкет є: неповнота заповнення; суперечливість відповідей; невірне розуміння питань респондентом; позначення кількох відповідей при умові вказати лише одну.

Після вибраковування частини анкет починається опрацювання таких, що відповідають усім вимогам. Зрозуміло, що для зручності спочатку варто поділити

анкети на певні групи (наприклад, за критеріями «категорія респондентів», «кількість питань», «хлопці/дівчата» тощо). Найчастіше узагальнення інформації проводиться у формі простих підрахунків і заповнення відповідних таблиць. Оскільки наступним кроком має стати аналіз узагальнених даних, варто оформити їх у вигляді графіків, діаграм, гістограм тощо, що значно спростить процес аналізу.

Умовою, яка дозволяє належним чином використати дані соціологічних досліджень, є їх всебічний аналіз та правильне пояснення – інтерпретація.

Аналіз – це етап, на якому за допомогою змістових суджень та статистичних методів на основі отриманої інформації розкриваються зв'язки досліджуваних явищ. Під час аналізу даних соціологічного опитування можуть бути встановлені певні закономірності. Наприклад, встановлено рівень кореляції між різними групами факторів життя, навчання, діяльності, світогляду респондентів.

Після проведення аналізу даних здійснюється їх інтерпретація. *Інтерпретація* – це розкриття змісту, пояснення, тлумачення результатів дослідження. Єдиних правил, алгоритмів інтерпретації не існує. Вона залежить від ряду факторів (об'єктивних і суб'єктивних).

У структурі тлумачення більш-менш чітко виділяються декілька досить стійких пунктів, які можна сформулювати у вигляді питань:

- ✓ Що підлягає дослідженню?
- ✓ Про що свідчать і можуть свідчити дані дослідження самі по собі й у порівнянні з іншими?
- ✓ Чим може бути обумовлений такий стан речей?
- ✓ Які висновки впливають із результатів аналізу фактів?
- ✓ Що залишається нез'ясованим?

- ✓ Які дані з добутих є новими, які уточнюють, розвивають, спростовують, підтверджують відоме?
- ✓ Які проблеми виявляються в результаті інтерпретації?

Вихідна позиція особи, котра здійснює інтерпретацію результатів, повинна базуватися на завданнях конкретного дослідження. Дослідницькі дані перетворюються на вагомі показники тільки в тому випадку, коли дослідник «вносить» в них змістовий смисл, тобто співвідносить їх з проблемою дослідження, із найбільш важливими сторонами об'єкта і предмета дослідження. Відхилення від цієї умови призводить або до помилкових висновків, або до конструювання показників, які не пов'язані з початковим задумом дослідження чи невірно пояснюють дійсне значення отриманих результатів.

Зрозуміло, що часто одні й ті ж дані можуть інтерпретуватися по-різному: одні дослідники вважають їх позитивними доказами, інші ж – негативними, а треті не бачать в них ні того, ні іншого.

NB! На особі, котра проводить інтерпретацію результатів дослідження, лежить велика відповідальність, оскільки вона має забезпечити об'єктивне тлумачення даних. Лише за такої умови проведене дослідження буде мати сенс і призведе до покращення ситуації, усунення недоліків тощо.

Аналіз і подальша інтерпретація дозволяють виявити певні проблеми і недоліки, що існують на даному етапі, після чого необхідно виробити відповідні рекомендації щодо усунення цих проблем. Рекомендації мають носити суто конструктивний характер і містити такі пропозиції, які можуть бути впроваджені в практичну діяльність.

Рекомендації мають бути доведені до колективу членів досліджуваного об'єкта та обговорені з метою

внесення відповідних коректив в організацію навчально-виховного процесу.

Реалізація вироблених рекомендацій та спостереження за їх дотриманням і ефективністю складають корегувальний етап соціологічного дослідження. Слід зазначити, що деякі рекомендації на практиці не завжди спрацьовують, іноді їх потрібно вчасно переглянути і, можливо, внести деякі зміни.

Важливою формою використання результатів дослідження є презентація та обговорення їх з адміністрацією навчального закладу. Отримані матеріали можна оприлюднювати через шкільні медіа, збірники наукових праць, озвучувати під час проведення наукових, навчально-методичних та виховних заходів.

Матеріали проведеного дослідження слід ефективно використати в управлінській діяльності, при плануванні, прогнозуванні різних процесів у навчальному закладі.

При цьому слід пам'ятати, що у разі, якщо опитування носило анонімний характер і учасникам дослідження було дано гарантію не розголошувати висловлені ними думки з указанням їхніх імен, педагогам необхідно

докласти максимум зусиль для дотримання своєї обіцянки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

До глави «Специфіка соціологічних досліджень в освіті»

1. У чому полягають головні особливості організації та проведення соціологічного дослідження в школі?
2. Яким чином соціологічне дослідження може бути інтегровано в систему навчально-виховної діяльності?
3. На які тематичні блоки можна розділити соціологічні дослідження в освітянському середовищі?
4. Вивчення яких питань передбачає педагогічний блок досліджень?
5. Вивчення яких питань передбачає соціальний блок досліджень?
6. Вивчення яких питань передбачає управлінський блок досліджень?
7. У чому може полягати практичне значення результатів соціологічних досліджень для різних категорій учасників освітнього процесу?

До глави «Організація соціологічного дослідження»

1. Із яких етапів складається соціологічне дослідження?
2. У чому полягають мета та сутність підготовчого етапу дослідження?
3. У чому полягають мета та сутність етапу збору первинної соціологічної інформації?
4. У чому полягають мета та сутність етапу підготовки й обробки інформації?
5. Які дії передбачає етап аналізу інформації та підготовки підсумкових документів?
6. Із яких основних елементів має складатися програма соціологічного дослідження?
7. Які основні вимоги висуваються до робочого плану дослідження?

До глави «Методи збору соціологічної інформації»

1. Яким арсеналом дослідницьких методів може користуватися особа, що опікується соціологічними дослідженнями в школі?
2. У чому полягають сутність, особливості, переваги методу опитування?
3. Які основні вимоги висуваються до складання анкет?
4. Які види запитань використовуються в опитувальниках?
5. У чому полягають сутність, особливості та переваги тестових методик соціологічного дослідження?
6. У чому полягають сутність, особливості та переваги соціометричних методик?
7. У чому полягають сутність, особливості та переваги соціологічного спостереження?
8. У чому полягають сутність, особливості та переваги соціологічного експерименту?
9. У чому полягають сутність, особливості та переваги методу аналізу документів?

До глави «Обробка і аналіз соціологічної інформації»

1. Виконання яких дій передбачає обробка зібраних даних?
2. У чому полягає сутність аналізу даних?
3. Що таке інтерпретація даних?
4. На які питання слід орієнтуватися при здійсненні інтерпретації даних?
5. Які основні вимоги висуваються до інтерпретації даних?
6. Якими можуть бути форми презентації результатів дослідження зацікавленим групам осіб?
7. Які етичні вимоги висуваються до дослідників при організації, здійсненні соціологічного дослідження та презентації його результатів?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Уявіть, що ви відповідаєте за підготовку соціологічного дослідження у вашому навчальному закладі. Заповніть таблиці, що імітують частини програм досліджень, у відповідності до проблематики соціологічної розвідки.

Проблема 1. Відповідність освітніх послуг запитам та очікуванням батьків учнів

Мета дослідження	
Об'єкт(и) дослідження	
Предмет(и) дослідження	
Аспекти дослідження	

Група респондентів	Методи дослідження

Проблема 2. Рівень соціалізації учнів

Мета дослідження	
Об'єкт(и)	

дослідження	
Предмет(и) дослідження	
Аспекти дослідження	

Група респондентів	Методи дослідження

Проблема 3. Соціально-психологічний клімат у школі

Мета дослідження	
Об'єкт(и) дослідження	
Предмет(и) дослідження	
Аспекти дослідження	

Група респондентів	Методи дослідження

Проблема 4. Соціально-культурна ситуація в школі

Мета дослідження	
Об'єкт(и) дослідження	
Предмет(и) дослідження	
Аспекти дослідження	

Група респондентів	Методи дослідження

Проблема 5. Стан інноваційної діяльності в школі

Мета дослідження	
Об'єкт(и) дослідження	
Предмет(и) дослідження	
Аспекти дослідження	

Група респондентів	Методи дослідження

ВИТЯГ ІЗ КОДЕКСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СОЦІОЛОГА (затвердженого П'ятим з'їздом Соціологічної асоціації України, 20 травня 2004 р., Київ)

Вступ

Кодекс професійної етики соціолога Соціологічної асоціації України (САУ) визначає принципи й етичні норми професійної відповідальності та поведінки соціологів...

Основні принципи

Наведені нижче основні принципи мають розглядатися соціологом як орієнтир при виборі етичного варіанта поведінки в різних контекстах. Вони є критеріями професійної поведінки відповідно до вищих ідеалів у цій сфері людської діяльності.

I. Повага до прав людини, її гідності та індивідуальності

Соціологи зобов'язані поважати права, гідність та індивідуальність кожної людини. У своїй професійній діяльності вони зобов'язані уникати упередження, будь-яких форм нетолерантності й дискримінації стосовно статі; віку; етнічної належності; раси; національного походження; мови; релігії; недієздатності; стану здоров'я; сімейного стану кожної людини. Вони зобов'язані бути уважними до культурних, індивідуальних і рольових відмінностей при наданні послуг, навчанні й дослідженні груп людей із різними характеристиками. В усій своїй практичній діяльності соціологи мають визнавати права інших людей на свої цінності, думки і ставлення, відмінні від їхніх власних.

II. Професійна компетентність

Соціологи зобов'язані підтримувати найвищий рівень компетентності у своїй роботі; вони розуміють, що їхні професійні можливості мають певні межі й беруться лише за ті завдання, для яких мають належну освіту, вміння і досвід...

III. Чесність

У своїй професійній діяльності – у наукових дослідженнях, викладанні, практичній роботі, наданні послуг – соціологи зобов'язані діяти чесно, справедливо і шанувати права й інтереси один одного та інших людей, яких заторкує їхня професійна діяльність...

IV. Професійна відповідальність

Соціологи зобов'язані дотримуватися найвищих професійних норм і брати на себе відповідальність за свою роботу... У разі потреби соціологи мають консультуватися з колегами, щоб уникати порушення етичних норм.

V. Соціальна відповідальність

Соціологи мають усвідомлювати свою професійну відповідальність перед суспільством, у якому вони живуть і працюють. Вони зобов'язані подавати громадськості свої знання й уміння на благо самого суспільства...

Етичні норми

2.14. Соціолог інформує учасників дослідження про характер дослідження, звертає їхню увагу на те, що їхня участь є добровільною і будь-якої миті може бути перервана за бажанням обстежуваного (респондента)...

4.2. Соціолог не фабрикує дані, не фальсифікує результати і не пропонує у своїх публікаціях і презентаціях недостатньо обґрунтовані висновки, рекомендації, соціально-політичні узагальнення та ярлики.

**МАТЕРІАЛИ ОПИТУВАННЯ
«ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЦІННІСНЕ
СТАВЛЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО
СВІТУ»
(проведеного Хмельницьким
ОШПО в 2013 р.)**

Загальні відомості про дослідження

Кількість респондентів	— 1057 осіб.
Об'єкт дослідження	— учні 10-х класів загальноосвітніх навчальних закладів Хмельницької області.
Предмет дослідження	— ціннісні орієнтації учнівської молоді.
Мета дослідження	— встановити ціннісні орієнтації і життєві пріоритети старшокласників для визначення методів, форм і змісту навчально-виховної роботи з учнями.
Завдання дослідження:	<ol style="list-style-type: none">1. Виявити чинники формування життєвої позиції учнів.2. Окреслити життєві пріоритети учнів.3. З'ясувати методи

досягнення цілей, які учні вважають прийнятними для себе.

4. Визначити надбання, які учні вважають головними показниками успішності людини.

5. Визначити ставлення учнів до норм моралі.

6. Окреслити бачення учнями перспектив побудови власного успішного майбутнього в Україні.

Інструментарій (анкета) дослідження

Шановний старшокласнику!

Запрошуємо Вас взяти участь в опитуванні «Ціннісні орієнтації та ціннісне ставлення сучасної учнівської молоді до світу», метою якого є виявлення життєвих цінностей і пріоритетів учнівської молоді.

Звертаємо Вашу увагу на те, що опитування носить АНОНІМНИЙ характер.

Інструкція: Поставте позначки біля тих висловлювань, з якими Ви цілковито згодні.

1. На формування моєї життєвої позиції найчастіше впливають (кількість виборів не обмежена):

- ☐ _ приклад батьків, родичів;
- ☐ _ друзі, однокласники;
- ☐ _ вчителі;
- ☐ _ політичний лідер, громадський діяч;

- _ публікації і репортажі засобів масової інформації;
- _ сучасні зірки сцени, кіно, музики;
- _ відомі спортсмени;
- _ літературні герої, кіногерої;
- _ релігійні настанови;
- _ нічого з переліченого.

2. Особисто для мене найважливішим у житті є (оберіть 3 варіанти):

- _ здоров'я;
- _ любов;
- _ наявність добрих та вірних друзів;
- _ щасливе сімейне життя;
- _ матеріально забезпечене життя;
- _ активне, діяльне життя;
- _ життєва мудрість;
- _ цікава робота;
- _ розвиток (праця над собою, удосконалення духовне та фізичне);
- _ упевненість у собі;
- _ популярність;
- _ пізнання;
- _ свобода;
- _ краса природи і мистецтва;
- _ кар'єрний успіх;
- _ щастя інших (добробут, розвиток, удосконалення);
- _ розваги;
- _ творчість (можливість творчої діяльності).

3. Моє ставлення до методів досягнення цілей можна висловити так (оберіть лише 1 варіант):

- _ для досягнення мети усі засоби є прийнятними;
- _ досягнення мети є важливим, але засоби завжди мають бути чесними і гуманними;
- _ бажано досягати цілей чесними і гуманними

засобами, але це не завжди можливо.

4. Для досягнення своїх цілей мені потрібно володіти такими якостями (кількість виборів не обмежена):

- _ незалежність (здатність діяти самостійно);
- _ чесність;
- _ відповідальність;
- _ акуратність;
- _ чуйність;
- _ життєрадісність;
- _ освіченість;
- _ вихованість;
- _ терпимість;
- _ старанність;
- _ широта поглядів;
- _ сміливість у прийнятті рішень;
- _ тверда воля;
- _ самоконтроль;
- _ високі потреби;
- _ нетерпимість до недоліків у себе та інших.

5. На мою думку, успішність людини визначається перш за все (оберіть лише 1 варіант):

- _ кар'єрними досягненнями;
- _ матеріальним становищем (гроші, нерухомість тощо);
- _ щастям в особистому житті;
- _ популярністю;
- _ задоволеністю самої людини способом свого життя і рівнем своїх досягнень;
- _ нічого з переліченого.

6. До моїх принципів відносяться (кількість виборів не обмежена):

- _ Моя хата з краю.

- _ У цьому житті треба спробувати все.
- _ Кожний сам творець свого щастя.
- _ Чужого навчайся – свого не цурайся.
- _ Стався до інших так, як би ти хотів, щоб вони ставились до тебе.
- _ Гроші вирішують все.
- _ Поспішай творити добро.

7. Я вважаю, що (кількість виборів не обмежена):

- _ Моральні норми обмежують свободу людини.
- _ Іноді варто переступити через вимоги моралі заради досягнення своєї мети.
- _ Високі моральні принципи мають бути основою стосунків людини з оточуючими.
- _ Дотримуватись норм моралі необхідно, але заради порятунку життя людини ними можна знехтувати.

8. Щодо можливості побудови свого майбутнього в Україні можу сказати, що (кількість виборів не обмежена):

- _ Я вважаю, що в Україні створено умови для щасливого життя і професійної самореалізації, я буду жити лише в рідній країні.
- _ Я хочу поїхати за кордон на навчання, але збираюся повернутися і будувати своє майбутнє в Україні.
- _ Я не проміняю батьківщину на інші країни, але хочу тимчасово поїхати за кордон, щоб заробити грошей.
- _ Незалежно від економічної ситуації в Україні я хочу жити лише на батьківщині.
- _ Я не вірю, що зможу побудувати успішне і щасливе життя в Україні; зроблю усе можливе, щоб переїхати за кордон.

Дякуємо за участь в опитуванні!

Результати дослідження (фрагменти)

Джерело: Вашеньяк І.Б., Мітягіна С.С. Ціннісні орієнтації учнівської молоді Хмельниччини (за результатами соціологічного дослідження) // Модернізація роботи науково-педагогічної та методичної служб системи післядипломної педагогічної освіти в контексті реалізації Національної стратегії розвитку освіти / Зб. наук. пр. [ред. кол.: О.Ф. Попик (гол) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. – С. 65-70.

Визначаючи чинники формування власної життєвої позиції, респонденти не були обмежені у кількості можливих варіантів відповіді із запропонованого переліку. Узагальнення результатів опитування показало, що для юних жителів Хмельниччини авторитетами в цьому аспекті виступають:

приклад батьків, родичів	86%
друзі, однокласники	50%
вчителі	36%
літературні герої, кіногерої	23%
відомі спортсмени	21%
публікації і репортажі засобів масової інформації	18%
сучасні зірки сцени, кіно, музики	16%
релігійні настанови	14%
політичний лідер, громадський діяч	6%
нічого з переліченого	6%

Як видно із наведеної таблиці, референтна група десятикласника (соціальна спільнота, з якою він співвідносить себе як з еталоном і на норми, думки, цінності й оцінки якої він орієнтується у своїй поведінці) складається насамперед із членів родини. Важливо

наголосити на тому, що йдеться не про оголошені принципи, а про приклад учинків і дій.

Викликає занепокоєння той факт, що вчителі як чинник формування життєвої позиції старшокласника хоча й увійшли у трійку лідерських позицій, але набрали лише 36% голосів. Це є свідченням того, що школа як один із головних інститутів соціалізації дитини наразі не виконує даної функції на належному рівні. Видається важливим провести окреме дослідження щодо причин втрати школою авторитету в очах молоді, адже може йтися про цілий спектр різноманітних аспектів: невідповідність установок, що пропонуються школярам педагогами, реаліям, вимогам сучасного світу; життєва неуспішність окремих учителів з точки зору учнів; низький рівень престижності вчительської професії тощо.

Запропонований респондентам перелік питань, пов'язаних із життєвими пріоритетами і найбільшими життєвими цінностями, базувався на положенні про те, що на кожному етапі історичного розвитку суспільства створюється специфічний набір цінностей, що сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності кожної людини, належать до психологічної структури особистості у формі особистісних цінностей і є одним із джерел мотивації її поведінки. Набір цих цінностей та їх структура об'єктивно детерміновані економічними і політичними факторами, а також системою виховання, запровадженою і здійснюваною в суспільстві. Отже, аналізуючи та інтерпретуючи відповіді старшокласників, необхідно абстрагуватися від усталеної думки про те, що вихована людина повинна мати за аксіоматичне переконання абсолютну цінність певного, традиційного, набору явищ.

Відповідаючи на питання щодо своїх життєвих пріоритетів, респонденти могли обрати із запропонованого

переліку лише 3 варіанти відповідей, що підвищувало значущість кожного вибору.

Було отримано такі результати:

здоров'я	72%
щасливе сімейне життя	51%
наявність добрих та вірних друзів	34%
любов	29%
розвиток (робота над собою, удосконалення духовне та фізичне)	14%
матеріально забезпечене життя	14%
кар'єрний успіх	12%
свобода	11%
цікава робота	9%
упевненість у собі	7%
життєва мудрість	6%
творчість (можливість творчої діяльності)	5%
активне, діяльне життя	5%
пізнання світу	4%
щастя інших (добробут, розвиток, удосконалення)	3%
розваги	3%
популярність	2%
краса природи і мистецтва	2%

Показовим є той факт, що юні українці безперечним лідером серед пріоритетних аспектів життя називають здоров'я (72%). Вірогідно, така позиція обумовлена цілою низкою чинників, головними серед яких є складна екологічна й економічна ситуація в країні (наявність значної кількості факторів, що негативно впливають на здоров'я людини, та брак фінансових ресурсів для покращення і підтримування на належному рівні стану здоров'я) з одного боку та достатньо висока ефективність пропаганди здорового способу життя серед молоді – з іншого.

Варто зазначити, що доволі невисокий відсоток голосів (51%), відданих за варіант «щасливе сімейне життя» як найважливіший аспект життя, відповідає загальній тенденції зміни ставлення до інституту сім'ї з боку українського суспільства.

Узагальнені відповіді на блок питань, що стосуються методів, умов і ресурсів досягнення особистих цілей, дозволяють припустити, що вони відображають реалістичність (перш за все розуміння існування різноманіття ситуацій і явищ, які не вкладаються у полюсні характеристики «добре» – «погано») і певною мірою прагматичність сприйняття старшокласниками життя.

Так, відповіді на питання щодо прийнятних методів досягнення особистих цілей розподілилися наступним чином:

Бажано досягати цілей чесними і гуманними засобами, але це не завжди можливо.	44%
Досягнення мети є важливим, але засоби завжди мають бути чесними і гуманними.	39%
Для досягнення мети усі засоби є прийнятними.	15%

Щодо особистісних якостей, необхідних для досягнення цілей, десятикласники розподілили свої голоси таким чином (кількість обраних варіантів не обмежена):

відповідальність	75%
освіченість	65%
старанність	63%
незалежність (здатність діяти самостійно)	61%
сміливість у прийнятті рішень	61%
терпимість	58%
самоконтроль	53%

чесність	50%
вихованість	45%
тверда воля	41%
акуратність	32%
життєрадісність	26%
широта поглядів	26%
чуйність	16%
високі потреби	15%
нетерпимість до недоліків у себе та інших	8%

Те, що лідерські позиції у даному переліку зайняли відповідальність, освіченість, старанність, незалежність і самостійність та сміливість у прийнятті рішень, цілком відповідає висловленому вище припущенню щодо реалістичного і прагматичного підходу до життя, притаманного сучасним старшокласникам.

Висловлюючи свою думку щодо показників успішності людини, респонденти могли обрати лише 1 варіант відповіді із переліку запропонованих. Зважаючи на це, з нашої точки зору, перший у рейтингу показник у 52% (який об'єктивно не вказує на переважну більшість) у даному контексті набуває значної ваги. Той факт, що сучасні підлітки вважають головним показником успішності людини відповідність її життєвого стандарту її ж власним оцінкам і вимогам, безумовно, свідчить про досить високий рівень самодостатності та інтелектуально-духовної незалежності юних українців.

Загалом респонденти вважають показниками успішності людини наступне:

задоволеність самої людини способом свого життя	52%
і рівнем своїх досягнень	
щастя в особистому житті	19%
кар'єрні досягнення	16%

матеріальне становище (гроші, нерухомість тощо)	6%
нічого з переліченого	4%
популярність	1%

Неможливо не звернути увагу на те, що, всупереч розповсюдженій думці про «порожність» і «легковажність» сучасної молоді, юні українці віддають перевагу цінностям нематеріальним. Слід зазначити, що, на спростування висунутої гіпотези, незважаючи на визнаний потужний вплив на підлітків з боку продукції шоу-бізнесу, популярність як показник успішності людини обрав лише 1% респондентів.

Результати соціологічного дослідження «Ціннісні орієнтації та ціннісне ставлення сучасної учнівської молоді до світу» можуть бути корисними як для вчителів, шкільних психологів, методистів районних/міських методичних кабінетів та інших педагогічних працівників, так і для батьків учнів. Аналіз узагальнених відповідей старшокласників може сприяти кращому розумінню внутрішнього світу старшокласника, його бажань, потреб і переконань (і, як наслідок, взаєморозумінню між учнем і педагогом, дитиною і батьками).

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ НА ДОПОМОГУ СОЦІОЛОГУ-ПОЧАТКІВЦЮ

СУТНІСТЬ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Соціологічне дослідження освітянського середовища (педагогіко-соціологічне дослідження) – це система логічно-послідовних методичних і організаційно-технічних процедур, спрямованих на одержання достовірних даних про цілісний педагогічний процес для наступного використання їх з метою вдосконалювання освітнього процесу.

Соцдослідження
передбачає:

- вивчення суспільної думки вчителів;
- вивчення суспільної думки учнів;
- вивчення суспільної думки батьків;
- надання науково обґрунтованих рекомендацій органам управління освітою;
- організацію корегувальної роботи в школі тощо.

важливо розуміти

Соціологічні дослідження є потужним інструментом встановлення зворотного зв'язку між педагогами та іншими учасниками освітнього процесу.

~~Це додаткове навантаження~~
Це помічник у пошуку вирішення проблем, що існують.

ПОРІВНЯННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СИСТЕМУ ОСВІТИ

<p style="color: red; transform: rotate(-90deg);">Важливими є усі.</p> <p style="color: red; transform: rotate(-90deg);">Універсальних не існує.</p>	Практичний досвід педагогів	Вузькопрофільний та позбавлений широких соціальних узагальнень
	Статистичні матеріали	Не відображають структуру діяльності, внутрішні процеси, відносини, мотивацію в шкільному колективі
	Матеріали спеціальних педагогічних та психологічних досліджень	Носять вузький характер і не дають цілісної картини педагогічного процесу
	Матеріали соціологічних (педагогіко-соціологічних) досліджень	Дозволяють об'єктивувати й комплексно аналізувати суспільні <u>настрої</u> , <u>оцінки</u> та <u>очікування</u> учасників освітнього процесу

ПРАКТИЧНА КОРИСТЬ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

для дослідника

Для педагога:

- зворотний зв'язок з учнями, батьками учнів, колегами тощо;
- визначення актуальних напрямів удосконалення й розвитку;
- визначення ступеню адекватності методів і форм навчання, виховання;
- розуміння стану, ставлень, бажань членів учнівського, педагогічного колективів, батьківської громадськості.

для респондентів

Для учнів / батьків / колег:

- можливість впливати на процеси, що відбуваються в освітньому середовищі;
- відчуття своєї значущості як особистості, як члена групи й колективу;
- інше.

Зміцнення взаємовідносин,
підвищення рівня взаємоповаги й довіри

ТЕМАТИЧНІ БЛОКИ
ПЕДАГОГІКО-СОЦІОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ У ШКОЛІ

<i>Педагогічний</i>	<i>Аналіз результатів діяльності педагогічних колективів у навчанні та вихованні учнів, у формуванні в них мотивації до професійної діяльності та вирішення актуальних проблем у системі реальних соціально-економічних відносин.</i>
<i>Соціальний</i>	<i>Відображення адекватності функціонування системи освіти вимогам суспільства (характеризується ставленням різних учасників навчально-виховного процесу до своєї школи та різних соціальних феноменів, супутніх освітньому процесу).</i>
<i>Управлінський</i>	<i>Відстеження ефективності управління навчальним закладом з боку офіційного керівництва, органів учнівського самоврядування, батьківських комітетів і профспілкових організацій.</i>

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦДОСЛІДЖЕНЬ

Підґрунтя для адміністрації ЗНЗ:

- ✓ при плануванні діяльності з організації методичної роботи з класними керівниками;
- ✓ при взаємодії з батьківським активом тощо.

Допомога класним керівникам і вчителям-предметникам:

- при плануванні навчально-виховної роботи з класом;
- при виборі форм і методів роботи з класним колективом (з урахуванням його соціальної структури та психологічних особливостей) тощо.

ГОЛОВНІ СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦДОСЛІДЖЕННЯ:

- ✓ чітке усвідомлення мети дослідження;
- ✓ якісний інструментарій;
- ✓ вірно сформована вибіркова сукупність;
- ✓ об'єктивна, неупереджена обробка даних;
- ✓ якісні й об'єктивні аналіз результатів та їх інтерпретація;
- ✓ створення позитивної, довірливої атмосфери при роботі з респондентами;
- ✓ урахування думок респондентів у подальшій роботі.

ОРІЄНТОВНА ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ШКОЛІ / КЛАСІ

- ✓ *Ступінь відповідності освітніх послуг запитам і очікуванням батьків учнів.*
- ✓ *Рівень соціалізації дітей.*
- ✓ *Оцінка загального соціально-психологічного клімату в школі / класі.*
- ✓ *Оцінка соціокультурної ситуації в школі / класі.*
- ✓ *Стан інноваційної діяльності в школі.*
- ✓ *Професійна діяльність вчителів.*
- ✓ *Мотивація учнів до навчання.*
- ✓ *Стосунки між учнями й педагогами.*
- ✓ *Інтереси учнів щодо позакласної діяльності.*
- ✓ *Очікування батьків щодо якості / методів навчання їхніх дітей.*
- ✓ *Ступінь підтримки учнів у їхньому навчанні з боку батьків.*
- ✓ *Стосунки між школою і батьками учнів.*

Арсенал дослідницьких методів:

- *анкетне опитування;*
- *інтерв'ю;*
- *спостереження;*
- *контент-аналіз;*
- *експеримент тощо.*

Групи респондентів

*Учні.
Учні + батьки.
Учні + педагоги.
Учні + батьки + педагоги.
Батьки учнів + педагоги.
Батьки учнів.
Педагоги.
Інші.*

ЕТАПИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ПОМИЛКОВІ ДУМКИ ДОСЛІДНИКІВ-ПОЧАТКІВЦІВ

За потреби застосовуються ігрові форми збору даних, використовуються нестандартно

оформлені опитувальники тощо. І атмосфера має бути створена комфортна для усіх учасників дослідження!

~~«Дослідження – це суворий процес, у якому нема місця усмішці!»~~

~~«Респонденти є об'єктами дослідження, отже, вони мають виконувати вказівки дослідника!»~~

Респонденти – це особистості: робота з ними має відбуватися на засадах діалогу і співпраці.

Думки респондентів узагальнюються, аналізуються, інтерпретуються, робляться висновки, після чого приймається управлінське рішення з урахуванням усіх чинників, що впливають на ситуацію.

~~«Будь-яка думка, висловлена респондентом, автоматично має стати керівництвом до дії».~~

~~«Питати думку оточуючих – значить провокувати критику».~~

Висловлені думки можуть виявитися як критичними, так і позитивними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бутенко І.А. Организация прикладного социологического исследования / І.А. Бутенко. – М. : Тривола, 1998. – 226 с.

Гірник А.М. Основи конфліктології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.М. Гірник. – К. : Києво-Могилянська академія, 2010. – 222 с.

Девятко І.Ф. Методы социологического исследования : учебное пособие для вузов / І.Ф. Девятко. – М. : Книжный дом «Университет», 2006. – 296 с.

Димитрова Л.М. Соціологія управління та організації : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.М. Димитрова; ред. Т.В. Камінська, Л.А. Мельник. – К. : Ліра-К: Політехніка НТУУ «КПІ», 2005. – 152 с.

Добреньков В.И. Методы социологического исследования : учебник для вузов / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 767 с.

Іванов В.Ф. Соціологія масової комунікації : навч. посіб. / В.Ф. Іванов; відп. за вип. Н. І. Зражевська. – Черкаси : Видавництво ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2003. – 194 с.

Курс лекцій по социологии образования / под ред. В.И. Астаховой. – Харьков : НУА, 2003. – 423 с.

Кушнарченко Н.М. Наукова обробка документів : Підруч. / Н.М. Кушнарченко, В.К. Удалова. – К. : Вікар, 2003. – 328 с.

Лаппо В.В. Основи науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. / Віолетта Валеріївна Лаппо. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – 212 с.

Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : підруч. для студ. вищ. навч. заклад / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.

Молодь України: від освіти до праці : монографія / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк. – К. : Видавництво НаУКМА, 2010. – 204 с.

Огаренко В.М. Соціологія малих груп : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Огаренко, Ж.Д. Малахова. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 291 с.

Панина Н. Технология социологического исследования / Н. Панина. – К. : Институт социологии НАН Украины, 1998. – 276 с.

Соціологія і психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / МОН України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К. : Каравела, 2009. – 760 с.

Хамидуллина Л.К. Педагогико-социологическое исследование в целостном педагогическом процессе общеобразовательной школы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л.К. Хамидуллина. – Бирск, 1999. – 22 с.

Юдина Т.Н. Методика и техника социологических исследований : (для студ. соц. фак.) / Юдина Т.Н. – М. : Союз, 1998. – 79 с.

Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України : монографія / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004. – 736 с.

Юрій М.Ф. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.